Mars et Historia

Nederlandse Vereniging voor Militaire Historie

Jaargang 56 | 2022 | Nr.2

Mars et Historia

Mars et Historia is een veelzijdig militair-historisch tijdschrift waarin naast militair-historisch onderzoek ook miltaria aan bod komt. Mars et Historia verschijnt in de maanden maart, juni, september, december. Informatie voor het aanleveren van kopij of over het aanleveren van advertenties vindt u op onze website, www.marsethistoria.nl.

Redactieadres
adria305@planet.nl

Redactie
Dr. Wim Adriaansen, hoofdredacteur a.i.
Drs. Ed Coumans
Drs. Corstiaan Prince
Dr. Louis Ph. Sloos
Dr. Dirk Starink

Webredactie: Erwin Muilwijk

Logo: Lex Tempelman

Vormgeving en druk: MediaCenter, Rotterdam

ISSN 0928-5156

De Nederlandse Vereniging voor Militaire Historie, opgericht op 20 augustus 1966 en erkend bij Koninklijk Besluit van 14 juni 1968, is er voor allen, die zich verdiepen in de geschiedenis, tradities, uniformen, emblemen, wapens en onderscheidingen, en het ceremonieel van militaire en semi-militaire organisaties, meer in het bijzonder die van Nederland en de (voormalige) overzeese Rijksdelen.

Bestuur
Drs. R. de Winter, voorzitter
H.A. Bresser, secretaris
Dr. W.L.M. Adriaansen, penningmeester
Mevr. drs. L. Brama
Drs. T. Broos
Ing. R. C. Kuenen
Dr. L. Ph. Sloos

Secretariaat
Nijverdalseweg 97, 7461 TC Rijssen, 0548 52 23 42,
info@marsethistoria.nl

Lidmaatschap
De jaarcontributie voor 2021 voor leden die geen machtiging tot inning hebben verstrekt, bedraagt € 39,50 (buitenland € 44,50). Leden die een machtiging tot inning hebben verstrekt, krijgen een korting van € 2,50. Voor meer informatie over het lidmaatschap en de vereniging, zie onze website, www.marsethistoria.nl. Studentlidmaatschap € 19,75 per jaar. Bij aanmelding dienen studierichting en nummer collegekaart te worden opgegeven.

Ledenadministratie
Dr. W.L.M. Adriaansen, 076 541 20 54,
w.adriaansen@planet.nl

Sociale media
Mars et Historia | Facebook
@MarsHistoria | Twitter

Inhoud

Van de voorzitter 1
Rolf de Winter

Redactioneel 3
Wim Adriaansen

Een brief aan de koning 4
Eveline van der Pool

De atoomoorlog anno 1950 10
Dirk Starink

De vergeten actie in Straat Badung 17
P.C. Boer en J. Enthoven

Symposium Camouflage 27

Operatie Barbarossa 29
Jan-Jaap van den Berg

Insigne Veilig Verkeer op het uniform 39
Rob Kuenen

Verantwoording omslag

Voorkant

David Vinckboons (1576 – ca 1632), boerenverdriet, olieverf op paneel, na ca. 1619 Gewelddadig optreden van Spaanse militairen, een beeld dat angst aanjoeg, zoals de in Mechelen geboren en later naar Holland verhuisde kunstenaar in een aantal schilderijen tot uitdrukking heeft gebracht.
Rijksmuseum Amsterdam

Achterkant
Draagspeld in zilver voor 10 jaar veilig rijden van de Aktie Veilig Rijden (AVR).

prijs los nr. € 12,50

Van de voorzitter

Droevig en heuglijk nieuws

Nog nagloeiend van het geslaagde lustrumsymposium op 9 april, waarover meer elders in *Mars et Historia*, bereikte mij onlangs zowel een droevig als een heuglijk bericht. Om te beginnen het droevige nieuws dat op 21 maart jongstleden oud-voorzitter van onze vereniging J.H.J. (Hans) Andriessen in de leeftijd van 85 jaar is overleden. Hoewel Hans Andriessen het voorzitterschap slechts een korte tijd vervulde, gold hij in militair-historische kringen als een markante persoonlijkheid. Dat laatste had alles te maken met zijn tomeloze hartstocht voor het ontstaan en de geschiedenis van de Eerste Wereldoorlog. Over dit onderwerp vervaardigde hij een respectabel oeuvre waarvan ik hier slechts noem: *De andere waarheid, De oorlogsbrieven van Unteroffizier Carl Heller* en *Het proces tegen Wilhelm II*. Naast zijn verdiensten als historisch publicist was hij tevens in 2001 oprichter van de Stichting Studiecentrum Eerste Wereldoorlog (SSEW), met als oogmerk de Eerste Wereldoorlog in Nederland onder een breder publiek bekend te maken. In dat verband organiseerde hij onder meer studiedagen, studiereizen en lezingen en was een van de stuwende krachten achter de reeks *Kroniek 1914-1918*, waarin een enorme hoeveelheid artikelen en essays voor het geïnteresseerde publiek beschikbaar kwam. Met het overlijden van Hans Andriessen is een gepassioneerd promotor van de geschiedenis van *la Grande Guerre* heengegaan, die ik met respect en warmte zal herinneren.

Een nieuwe ridder in de Mars-gelederen

Het heugelijke nieuws dat mij bereikte was het eerbetoon dat een van onze trouwste leden op 26 april ten deel is gevallen. Door staatssecretaris van Defensie Christophe van der Maat werden die dag de versierselen van Ridder met de Zwaarden in de Orde van Oranje-Nassau uitgereikt aan Willem Plink. De 86-jarige decorandus, met behulp van antibiotica juist hersteld van een stevige longontsteking, was onder valse voorwendselen naar de Frederik Kazerne in Den Haag gebracht, waar hij in aanwezigheid van onder meer zijn zoons David, Arthur en Jeroen de Koninklijke blijk van waardering in ontvangst mocht nemen.
Willem Louis Plink, telg uit een KNIL-familie en overlevende van een Japans interneringskamp, heeft zich tijdens zijn militaire loopbaan maar zeker ook na zijn eervol ontslag uit de militaire dienst in 1991 als vrijwilliger op tal van manieren ingezet voor militaire geschiedschrijving over de Nederlandse krijgsmacht; zijn speciale belangstelling had zijn 'eigen' wapen: de

Hans Andriessen †
Foto: SSEW

Nadat hem de versierselen zijn uitgereikt wordt Willem Plink gefeliciteerd door staatssecretaris Christophe van der Maat.
Foto: Jeroen Plink.

Commandant Landstrijdkrachten luitenant-generaal Martin Wijnen (links) was gast tijdens de plechtigheid.
Foto: Jeroen Plink.

cavalerie. Hij verrichtte een vele decennia omvattende studie naar tradities, Nederlandse vaandels en standaarden en maakte zijn bevindingen onder meer via publicaties voor een breder publiek toegankelijk. Zijn magnum opus *'s Konings vaandel*, in april 2017 gepresenteerd in het Nationaal Militair Museum, geldt als een spraakmakend overzichtswerk.
Binnen onze vereniging vervulde Willem Plink jarenlang een bestuursfunctie en zette hij zich enthousiast in bij de organisatie van evenementen, excursies en lezingen. Ook in *Mars et Historia* zette hij een aantal gewaardeerde publicaties op zijn naam en toonde zich een welwillende vraagbaak voor een ieder die meer wilde weten over de militair-historische onderwerpen waarin hij zich had gespecialiseerd.
Ook buiten onze vereniging heeft Willem Plink zich belangeloos ingespannen voor de bevordering van kennis over de Nederlandse militaire geschiedenis. Zo heeft hij zich jarenlang ingezet voor de activiteiten van Koninklijk Tehuis voor Oud-Militairen en Museum Bronbeek en verdiende hij zijn sporen in het Legermuseum te Delft, dat later met het Militaire Luchtvaart Museum in Soesterberg opging in het Nationaal Militair Museum. Vanaf 1990 was hij algemeen bestuurslid, penningmeester en vrijwilliger bij de Stichting Herdenking Birma-Siam Spoorweg en Pakan Baroe Spoorweg.

Indrukwekkende prijzenkast

Vermeldenswaard is dat Willem Plink al eerder op een bijzondere wijze lof is toegezwaaid voor zijn veelomvattende inzet. Zo ontving hij het Ereteken voor Verdienste in goud, een ministeriële onderscheiding, die onder meer wordt verleend voor "uitzonderlijke verdiensten jegens die krijgsmacht die incidenteel van aard zijn". Bovendien werd hem per Koninklijk Besluit van 17 maart 2014 de titulaire rang van luitenant-kolonel toegekend, een zeldzaam eerbetoon dat de inmiddels reeds geruime tijd gepensioneerde cavalerieofficier met gepaste trots vervulde. Als kers op de taart is daar nu een heus ridderschap met Zwaarden aan toegevoegd. Het doet mij deugd dat onbaatzuchtige inspanning en ijver voor de militair-historische zaak ook buiten de eigen cohorten op waardering en erkenning mag rekenen. Namens het voltallige bestuur wil ik 'onze' decorandus van harte feliciteren met deze mooie Koninklijke onderscheiding: Proficiat Willem!

Drs. Rolf de Winter,
Voorzitter

'Lintjesregen' op de zonovergoten Frederik Kazerne. Willem Plink staat derde van links.
Foto: Jeroen Plink

Redactioneel

In dit extra dikke nummer van ons blad treft u als lezer een aantal artikelen aan die betrekking hebben op diverse periodes in onze geschiedenis.
In ´Een brief voor de koning´ gaan we samen met historica Eveline van der Pool terug naar het begin van onze opstand tegen Spanje, bij ons meer bekend als de Tachtigjarige Oorlog. De stad Utrecht deed in 1571, beducht voor de komst van nog meer Spaanse militairen binnen de stadsmuren, een beroep op de koning, Filips II, om daarvoor gespaard te worden.
De Boer en Enthoven brengen een kritisch verslag van de actie van een geallieerd vlootverband waaronder schepen van onze marine in de Straat Badung tussen de eilanden Java en Bali onder leiding van schout-bij-nacht Karel Doorman, ten tijde van de Japanse aanval in 1942 op onze voormalige kolonie.
Beelden op het dagelijkse tv-journaal van de oorlog in Oekraïne laten zien welke ramp daar plaatsvindt. Een ramp die wij, driekwart eeuw na de Tweede Wereldoorlog, nauwelijks voor mogelijk hadden gehouden. In de strijd in Oekraïne worden aan beide zijden, de Russische agressor en Oekraïne zelf dat materieel krijgt geleverd van andere landen, de meest geavanceerde wapens ingezet. Conventioneel, niet nucleair. Maar wel dreigend en onvoorstelbaar. Zoals de hele oorlog onvoorstelbaar was en is.
Met de atoombommen op Hiroshima en Nagasaki kwam in 1945 een einde aan de wereldoorlog in de Pacific. Een nieuw wapen, product van research in de oorlogsjaren, deed zijn intrede. Een wapen dat sindsdien de militaire krachtsverhoudingen in de wereld bepaalde. Dirk Starink beschrijft in het eerste deel van zijn artikel over 'De atoomoorlog anno 1950' de opbouw van de westelijke atoommacht in de beginjaren van de Koude Oorlog. Deel 2 van zijn historisch overzicht verschijnt in een volgend nummer van ons blad.
Jan-Jaap van den Berg bespreekt in zijn artikel het boek van Frans ten Kate, van 1968 ´Hitlers aanval op Rusland. Duitsland verloor de Tweede Wereldoorlog al in 1941´, waarvan nu een door hem bewerkte herdruk is verschenen. Ten Kate kwam tot de conclusie dat Nazi-Duitsland al bij de veldtocht in de Sovjet-Unie in 1941, Operatie Barbarossa, de oorlog had verloren. Hij schetste een beeld van zelfoverschatting en onvoldoende kennis van terrein en bevolking. Ook van onderschatting van de Russische tegenstander. De namen van steden en plaatsen waar toen de strijd plaatsvond als Donbas, Mariupol en Kiev zijn nu opnieuw het slagveld, maar dan met Rusland als agressor. En, zo voegt de recensent toe, ook Poetin maakt met zijn inval nu dezelfde fouten als onze oosterburen toen. De les van WO-II is niet geleerd.
In de rubriek uniformering, insignes etc. geeft Rob Kuenen een historisch overzicht van acties voor Veilig Verkeer in ons land en van spelden die door beroepschauffeurs konden worden verdiend voor veilig rijden. Ook van militaire zijde werden de acties van Veilig Verkeer onderkend en zodanig gewaardeerd dat militairen de speld voor veilig rijden op hun uniform mochten dragen.

Tot slot een correctie. In het artikel 'Het bewogen leven van Hans en Parkie, twee olifanten uit Sri Lanka' van Dr. Kees Schulten in ons vorige nummer, is op pagina 32 de naam van Willem Frederik Röell niet juist gespeld. De opmerking is ontleend aan het boek van mr. A.M. Elias, *Een minister op dienstreis. Willem Frederik Röell in 1807 per koets door Frankrijk* (Amsterdam, 2003).

Wim Adriaansen

Impressie van de olifant, illustratie van een onbekend artist, van het vijftien meter hoge en 16 meter lange beeld van de olifant, dat in het begin van de negentiende eeuw een topattractie was op de Place de la Bastille in Parijs.

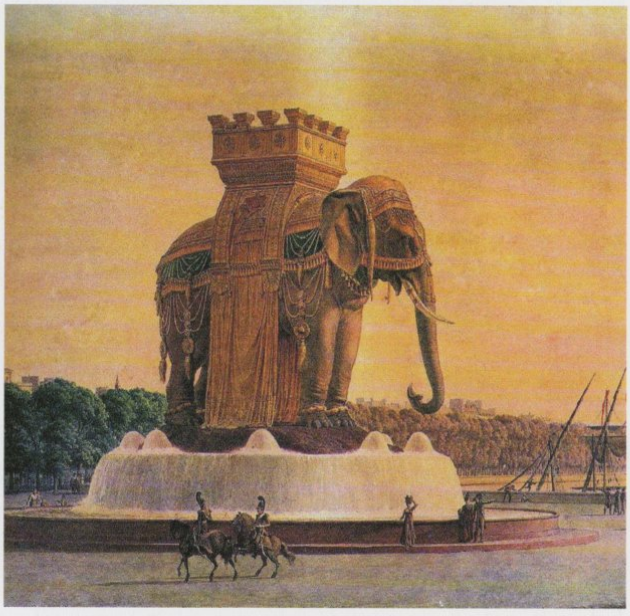

Een brief voor de koning

Overlast in de stad Utrecht door ingekwartierde Spaanse soldaten uit het leger van Alva tijdens de Tachtigjarige oorlog

Drs. Eveline van der Pool

Alva was woedend vanwege het verzet van Utrecht tegen zijn plannen voor de invoering van een nieuw belastingstelsel. De Spaanse koning Filips II had van de hertog geëist dat hij het Spaanse leger in de Nederlanden zelf ging financieren. De hertog wilde daarom drie belastingen doorvoeren: de Tiende Penning bij de verkoop van roerende goederen, de Twintigste Penning bij de verkoop van onroerende goederen en de Honderdste Penning op alle roerende en onroerende bezittingen. De adel en de geestelijkheid waren van oudsher vrijgesteld van het betalen van belastingen. Nu werden zij verplicht om mee te betalen aan de Honderdste Penning. De Utrechtse geestelijkheid beriep zich echter op haar recht om geen belasting te hoeven betalen en dreigde de hertog met de pauselijke bul *In Coena Domini*. Met deze bul werd iedereen geëxcommuniceerd die zich vergreep aan de Kerkelijke bezittingen. Door de bul werd Alva door de geestelijkheid op één lijn gezet met de beeldenstormers van 1566. Geen wonder dat de IJzeren Hertog, die zichzelf beschouwde als beschermheer van de Rooms-katholieke Kerk, verbitterd reageerde. Alva besloot dat het verzet van Utrecht gebroken moest worden. Hij stuurde Don Frederik Alvarez de Toledo met tien infanterie-eenheden van het regiment van Lombardije naar de stad. Op 21 augustus 1569 marcheerde de zoon van de hertog met 1.500

Boëtius Adamsz. Bolswert, 1610, naar David Vinckboons. Gewapende Spanjaarden vallen een huis binnen. Naar David Vinckboons.
Rijksmuseum Amsterdam

Gezicht op de Mariakerk in Utrecht uit het noordwesten, A. Rademaker, 1600
Utrechts Archief

soldaten, officieren, vrouwen en kinderen, bedienden, paarden en honden de stad Utrecht binnen. De soldaten en hun entourage moesten door de burgers van Utrecht worden gehuisvest en gevoed. Op een inwonertal van 20.000 zielen eiste de inkwartiering van de Spaanse soldaten een zware tol van de inwoners van de stad. De soldaten voelden zich namelijk vrij de Utrechtenaren het leven zuur te maken. Welke gevolgen had inkwartiering van het Spaanse leger tijdens de Tachtigjarige oorlog voor de burgers van de stad Utrecht?[1]

De inkwartiering van de Spaanse soldaten

In theorie hoefde Utrecht van de centrale overheid in Brussel alleen voor de huisvesting van de Spaanse soldaten te zorgen. Al ver voor de komst van de soldaten werd het stadsbestuur op de hoogte gesteld van de komst van de regimenten en de noodzaak tot inkwartiering van de soldaten. Het stadsbestuur moest de manschappen over de beschikbare huizen gaan verdelen. Bij de verdeling werd rekening gehouden met de rang van de soldaat en de stand van de bewoner van het huis. Burgers die soldaten moesten inkwartieren kregen van het stadsbestuur een brief waarop de rang en het aantal soldaten stond genoemd. Op 21 augustus 1569 stond een korporaal uit het net in de stad aangekomen Spaanse leger voor de deur bij Hubert van Buchell om logies op te eisen voor zijn kapitein Don Pedro Pacieco. De verbaasde geestelijke gaf als antwoord dat hij de kanunnik was van de Mariakerk en 'niet bezwaard mocht worden met de inkwartiering van een kapitein.' De Spaanse officier nam ondanks de protesten met 'drie soldaten en twee knechten samen zes man sterk' bezit van het huis van de Utrechtse geestelijke. Hubert van Buchell deed in 1570 in een levendig verslag zijn beklag over de overlast van deze soldaten

[1] E. van der Pool, 'De wraak van Alva. Het verzet van Utrecht tegen de Tiende Penning', *Tijdschrift Oud-Utrecht* 6 (2021) 4-8; J. Pollmann, *Een andere weg naar God* (Amsterdam 2000) 43.

bij het Hof van Utrecht, de hoogste rechtbank in het gewest.[2]

In principe werden de soldaten eerlijk over alle burgers van de stad verdeeld, ongeacht hun sociale positie binnen de samenleving. De geestelijkheid, de adel, de burgemeester, de schepenen en de leden van de provinciale raden slaagden er echter vaak in om vrijgesteld te worden van het inkwartieren. Wanneer de manschappen te talrijk waren om in te kwartieren, zorgde deze vrijstelling voor spanningen met de gewone burgers van de stad. Zij vonden het erg onrechtvaardig dat de geestelijkheid een vrijstelling kreeg, omdat juist zij over veel vrije logeerruimten in de stad beschikten. Het stadsbestuur verzocht de landvoogd dan ook regelmatig om de druk op de burgers te verlichten door de geestelijkheid te verplichten om de soldaten in te kwartieren in de kloosters.

De angst voor het uitbreken van muiterijen

Vanwege de angst voor het uitbreken van muiterijen zorgde het stadsbestuur niet alleen voor een dak boven het hoofd van de soldaten, maar werd er ook een bed of strozak, lakens en dekens, verwarming en verlichting en voor het bereiden van de maaltijden azijn, olie, zout en peper beschikbaar gesteld. De stad was in de praktijk ook genoodzaakt het soldij van de soldaten uit te betalen vanwege het geldgebrek van de centrale overheid in Brussel. De burgers kregen vanuit de overheid per ingekwartierde soldaat een bedrag als vergoeding. De vergoeding gebeurde door aan de ingekwartierde soldaten 'serviciegeld', een soort kostgeld, uit te betalen waarmee zij hun gastheer konden betalen. Dit bedrag varieerde van twee tot drie stuivers al naargelang de rang van de soldaat. Door ernstig geldgebrek van de centrale overheid in Brussel werd de vergoeding

Gezicht op kasteel Vredenburg en omgeving, uit het zuiden
Utrechts Archief

[2] A.M.C. van Asch van Wijk,'Despositie ende attestatie van H. Hubert van Buchell, Canonick S. marien van die Spaensche Capiteynen ende soldaeten gelogeert tot syne huyse, gedaen Anno xve lxx opten xiite december' in: N. van der Monde (red) *Tijdschrift voor geschiedenis, oudheden en statistiek van Utrecht* 4 (1838) 287.

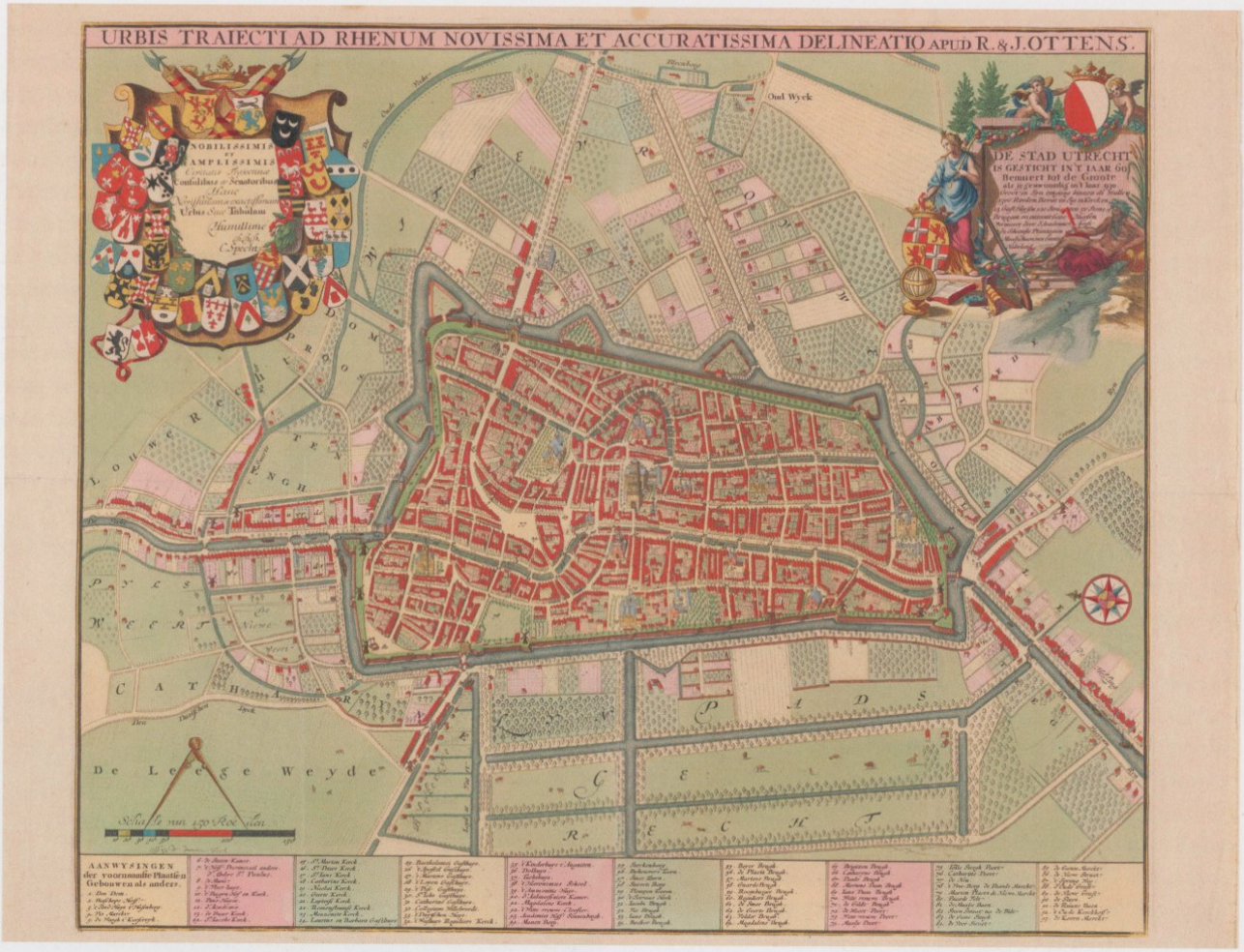

Jan van Vianen (1726 - 1750), plattegrond van de stad Utrecht
Rijksmuseum Amsterdam

over het algemeen voorgeschoten door het stadsbestuur. Om problemen met de ingekwartierde Spaanse soldaten te voorkomen ging het stadsbestuur met deze regeling akkoord. De voorgeschoten bedragen mochten door het bestuur van de stad in mindering worden gebracht op de volgende bede of belasting. Een bede was een verzoek om geld van de vorst aan zijn onderdanen. Deze voorgeschoten bedragen konden zo hoog oplopen dat de overheid in Brussel het stadsbestuur het recht gaf om de burgers nieuwe belastingen op te leggen. Burgers die geen soldaten konden of wilden inkwartieren kregen verplicht deze speciale belasting opgelegd. Het bedrag aan belasting stond in verhouding tot de grootte van het huis. Met deze belasting kon het stadsbestuur het kostgeld aan de soldaten en officieren uitbetalen. Zo werd de last van het inkwartieren enigszins gelijkmatig over de burgers van de stad verdeeld. In werkelijkheid was het inkwartieren van de Spaanse soldaten een grotere last dan het betalen van een vergoeding voor het niet te logeren krijgen van soldaten.[3]

Overlast in de stad

De permanente aanwezigheid van Spaanse soldaten in Utrecht had grote sociale en economische gevolgen voor de burgers. De inkwartiering van de soldaten werd een constante bron van ergernis. Een van de grootste irritaties was wanneer een hoge officier een groter logies voor zichzelf kwam opeisen dan in eerste instantie door het stadsbestuur was toebedeeld. Volgens het verslag van Hubert van Buchell kreeg hij het bevel van een sergeant om zijn huis ter beschikking te stellen aan Don Alfere Lunes Despilla. Via een vriend

[3] M.P. Gutmann, *War and rural life in the early modern Low Countries* (Assen 1980) 38; E. Rooms, 'Bezoldiging, bevoorrading en inkwartiering van de koninklijke troepen in de Spaanse Nederlanden (1567-1700)', *BMGN-Low Countries Historical Review* 118(2003)528,535, 539.

kon de kanunnik aan de Don het bericht doorgeven dat de woning niet voor hem, maar al voor de kapiteins Don Monzica en Don Anthonio Menzine was gereserveerd. Ook vond Hubert van Buchell dat Alfere Lunes Despilla al 'een goed logement' had gekregen.[4] De onderkomens die aan de Spaanse soldaten en hun officieren werden toebedeeld waren nauwkeurig omschreven in ordonnanties. Een ordonnantie was een bevel vanuit de centrale overheid. Zo moest een kolonel kunnen beschikken over tenminste twee kamers, een keuken, een stal en een kelder of kreeg hij een heel huis tot zijn beschikking. Verder kreeg hij een bed met beddengoed. Aan de dienstboden van de kolonel werden drie bedden of matrassen ter beschikking gesteld. Het beddengoed diende elke twee weken te worden verschoond. De andere officieren deelden hun kamer met hun personeel. De ongehuwde soldaten sliepen met twee, met vier, met zes of met acht personen op een kamer. De getrouwde soldaten hadden recht op een afzonderlijk bed of matras. Hubert van Buchell had zich tegenover het Hof van Utrecht beklaagd dat hij vijf van zijn beste kamers aan de soldaten had moeten afstaan, waardoor hijzelf 'had moeten wijken uit zijn eigen huis naar het zomerhuis daartegenover'. Hij vertelde dat hij had moeten toezien hoe zijn huis een 'openbaar bordeel' werd, waar 'dag en nacht gedobbeld werd en hoerenlopen bedreven'. De kanunnik had door de inkwartiering van ongeveer 30 soldaten meer dan 1.000 gulden schade aan zijn huis, dat hij zelf moest vergoeden. In zijn verslag merkte hij droog op dat de officieren die verantwoordelijk waren voor het gedrag van de manschappen zelf niet altijd het lichtend voorbeeld waren.[5]

De hoge eisen die aan het levensonderhoud van de soldaten werden gesteld kon de minder welgestelde burger tot een bankroet drijven of ervoor zorgen dat hij uit zijn huis werd gezet. De stijgende kosten van het levensonderhoud zorgde voor veel onvrede onder de burgers. De prijsstijging van de levensnoodzakelijke producten was niet alleen voelbaar bij de burgers met de laagste inkomens. Ook de soldaten hadden last van de prijsstijgingen. Het soldij dat zij kregen stelden hen in staat hun gezin te onderhouden, mits het voedsel voor normale prijzen ingekocht kon worden. De overheid in Brussel had de soldaten gegarandeerd dat zij voldoende voedsel tegen normale prijzen konden inkopen. Door de oorlogsactiviteiten was de landbouwproductie echter gedaald. De gevluchte Spaansgezinde leden van de hoogheemraden van Delfland, Rijnland en Schieland schetsten in 1574 in een brief aan de landvoogd een beeld van het platteland rondom Utrecht. Het vee was gedood, de watermolens platgebrand, de dijken doorgestoken en de landerijen waren ondergelopen. De boeren waren naar de steden getrokken vanwege 'de angst om ook nog te sterven aan de pest'.[6] De verstoorde vraag en aanbod in de landbouwproducten leidde in extreme gevallen tot een hongersnood, maar voor nu stegen de voedselprijzen erg hard. De soldaten en de burgers hielden elkaar verantwoordelijk voor de

Portret van de Utrechtse geestelijke Hubert van Buchell
Utrechts Archief

[4] A.M.C. van Asch van Wijk,'Despositie ende attestatie van H. Hubert van Buchell, Canonick S. marien van die Spaensche Capiteynen ende soldaeten gelogeert tot syne huyse, gedaen Anno XVe LXX opten XIIte december' in: N. van der Monde (red) *Tijdschrift voor geschiedenis, oudheden en statistiek van Utrecht* 4 (1838) 327.

[5] E. Rooms,'Bezoldiging, bevoorrading en inkwartiering van de koninklijke troepen in de Spaanse Nederlanden (1567-1700)', *BMGN* 118(2003)537-540; A.M.C. van Asch van Wijk,'Despositie ende attestatie van H. Hubert van Buchell, Canonick S. marien van die Spaensche Capiteynen ende soldaeten gelogeert tot syne huyse, gedaen Anno XVe LXX opten XIIte december' in: N. van der Monde (red) *Tijdschrift voor geschiedenis, oudheden en statistiek van Utrecht* 4 (1838) 299; A. van Hulzen, *Utrecht in opstand. Het einde van de oude bisschopsstad 1528-1822* (Utrecht 1999) 65-68.

[6] Archief hoogheemraadschap Delfland, inv. nr. 1536, fol 7.

prijsstijgingen, waardoor een groot deel van de problemen tussen beide groepen verklaard kan worden.[7]

Een brief voor de koning

Achter de rug van de landvoogd om werd er in maart 1571 door het stadsbestuur en de geestelijkheid van Utrecht een brief opgesteld aan de Spaanse koning Filips II. In de brief werd er een verzoek gedaan om de burgers te ontlasten van de ingekwartierde soldaten uit het leger van Alva door geen extra garnizoen meer toe te laten in Utrecht. De koning stuurde een brief naar de hertog dat Utrecht alleen 'in tijden van hoge nood' met een extra garnizoen belast mocht worden. Alva had echter andere plannen voor de stad en trok zijn manschappen terug uit de zeehavens, waaronder die van Den Briel. Op deze manier wilde hij Utrecht dwingen om eindelijk in te stemmen met zijn nieuwe belastingplannen. De Spaanse soldaten misdroegen zich opnieuw zo erg dat een van de burgemeesters zijn huis niet durfde te verlaten. De burgers vreesden dat de soldaten, die al maanden geen soldij hadden gekregen, zouden gaan muiten en aan het plunderen zouden slaan. Het stadsbestuur stuurde Alva een formeel protest waarin de hertog op de brief van de koning werd gewezen. Deze klacht haalde niets uit bij de landvoogd, waarop de stad zich een tweede keer tot de koning wendde met een verzoek om de stad te verlossen van het extra garnizoen uit Lombardije. Op 24 februari 1572 kwam het antwoord van de koning. Hij had de hertog aangeschreven met een verzoek om op de belangen van de stad te letten. De brief van de koning kwam net te laat. Met de inname van Den Briel door de watergeuzen op 1 april 1572 zag de hertog zich genoodzaakt om enkele dagen later zijn regimenten naar het gewest Holland te sturen.[8]

De spanningen van een oorlog

In de Nederlanden voelden alle lagen van de bevolking de gevolgen die een oorlog met zich meebracht. De belastingen en de overige financiële lasten stegen door de komst van de soldaten. Om maar niet te spreken over de zorgen van de burgers over hun huis en haard. De aanwezigheid van soldaten, of ze nu vriend of vijand waren, werd als een grote last ervaren. Dit kwam onder andere doordat de soldaten letterlijk in de huizen en bedden van de burgers sliepen. Ook al was de inkwartiering maar van korte duur, zoals bij Hubert van Buchell het geval was, het eiste heel wat van de burgers. In het verslag van de kanunnik van de Mariakerk komt een beeld naar voren van grofgebekte Spaanse soldaten die onverschillig waren ten opzichte van de burgers van Utrecht. De soldaten zouden als een onbetaalde, hongerige en ongedisciplineerde bende geld en goederen ontvreemdden en geweld plegen richting de 'burgers en ingezetenen' van de stad. De Spaanse soldaten hielden zo huis dat velen het voorbeeld van Hubert van Buchell volgden en de stad ontvluchtten om nooit meer naar Utrecht terug te keren.

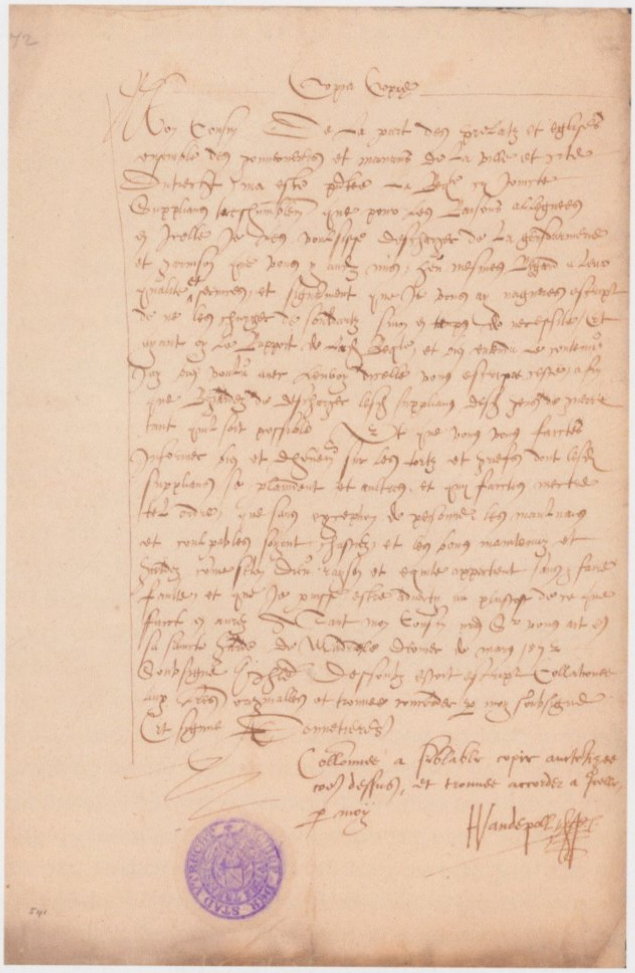

Brief uit 1572 van de Spaanse koning Filips II aan de hertog van Alva met het bevel om de stad Utrecht van een garnizoen te ontlasten
Utrechts Archief

[7] E. Rooms,'Bezoldiging, bevoorrading en inkwartiering van de koninklijke troepen in de Spaanse Nederlanden (1567-1700)', *BMGN* 118(2003)529-530.

[8] A. van Hulzen, *Utrecht in opstand. Het einde van de oude bisschopsstad 1528-1822* (Utrecht 1999) 68; H. Brugmans., 'Utrechts kroniek over 1566-1576', bijdragen en mededeelingen van het Historisch Genootschap 25(1904)108-110.

De atoomoorlog anno 1950

Deel 1: De Amerikaanse atoomparaplu in de beginjaren van de Koude Oorlog

Dr. Dirk Starink

Ons land liet op 17 maart 1948 de traditionele neutraliteitspolitiek definitief achter zich toen het zich aansloot bij het Pact van Brussel en bondgenoot werd van Groot-Brittannië, Frankrijk, België en Luxemburg. Deze landen vormden in september 1948 de Westerse Unie (WU), een verbond van samenwerking en wederzijdse militaire bijstand. Op 4 april 1949 werd deze Unie uitgebreid door de ondertekening van het Noord-Atlantisch Verdrag tot een alliantie van de Verenigde Staten, Canada en tien West-Europese landen waaronder Nederland. Deze gebeurtenissen vonden plaats tegen de achtergrond van de eerste confrontaties van de Koude Oorlog, zoals een door de Sovjet-Unie bewerkstelligde communistische staatsgreep in Praag in 1947 en de blokkade van Berlijn een jaar later.[1]

De West-Europese landen lagen er na de Tweede Wereldoorlog weerloos en economisch verarmd bij. In 1947 had de Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken en oud-generaal George Marshall het naar hem genoemde plan gelanceerd voor grootschalige economische steun bij de wederopbouw van West-Europa. Met de totstandkoming van de Noord-Atlatische Verdrags-Organisatie (NAVO) mocht West-Europa via Artikel 5 van het NAVO-verdrag rekenen op Amerikaanse militaire bijstand in het geval van agressie door de Sovjet-Unie. Het naakte feit bleef echter dat de westelijke geallieerden onmiddellijk na het einde van de oorlog in 1945 tot grootscheepse demobilisatie waren overgegaan. De Sovjet-Unie daarentegen hield anno 1949 een militaire overmacht van vier miljoen man onder de wapenen waarmee het de landen achter het IJzeren Gordijn in zijn invloedssfeer hield. Het enige machtsmiddel waarover de Verenigde Staten konden beschikken was het atoomwapen en daardoor konden de NAVO-landen zich veilig voelen onder de Amerikaanse atoomparaplu.

Maar hoe realistisch en effectief was die Amerikaanse atoomparaplu? Alles omtrent het atoomwapen was *Top Secret* en de in 1946 afgekondigde *Atomic Energy Act* verbood iedere vorm van informatie-uitwisseling daarover tussen de bondgenoten. Toch bieden de op grote schaal geopende archieven[2] ons vandaag daar enig inzicht in.

Onder het toeziend oog van de Amerikaanse president Harry Truman ondertekent *Secretary of State* Dean Acheson op 4 april 1949 in Washington het Noord-Atlantisch verdrag, waarmee West-Europa kon gaan schuilen onder de Amerikaanse atoomparaplu.
Foto: NATO Media Library.

[1] Deze episode is mooi beschreven door NAVO's eerste Secretaris-Generaal Lord Ismay in: *NATO. The First Five Years 1949-1954* (Brussel 1954) 3-11.

[2] Met name via *NATO Archives Online*, NAO (archives.nato.int) , *National Security Archives*, NSA, George Washington University (nsarchive.gwu.edu) en *Foreign Relations of the United State*, FRUS (history.state.gov/historical documents).

Boeing B-29 Superfortress-bommenwerpers op Guam in de zomer van 1945. Van de bijna drieduizend gebouwde toestellen waren er in 1946 nog enkele honderden over die de eerste uitrusting van *Strategic Air Command* vormden.
Foto: USAF.

Nog in hetzelfde jaar waarin de NAVO was opgericht, kwam het eerste NAVO-strategisch concept tot stand, waarin het Militair Comité als belangrijkste maatregel ter uitvoering van het verdedigingsconcept noemde: "Insure the ability to carry out strategic bombing including the prompt delivery of the atomic bomb. This is primarily a U.S. responsibility assisted as practicable by other nations."[3] De defensieministers wijzigden op Deens verzoek de eerste zin tot: "Insure the ability to carry out strategic bombing promptly by all means possible with all types of weapons, without exception."[4] Op basis van dit strategisch concept stelden de NAVO-ministers van Defensie op 1 april 1950 het *Medium Term Defence Plan* (MTDP)[5] vast met als centrale doelstelling:

> 5. The overall strategic aim of the North Atlantic Treaty Powers, should they be drawn into war, is, in collaboration with their Allies to destroy by a strategic offensive in Western Eurasia the will and capabilities of the USSR and her satellites to wage war. In the Far East the strategic policy will be defensive.
>
> 59. An initial basic undertaking is to initiate the strategic air offensive against the enemy at the outset of hostilities.

Het eerste deel van dit artikel behandelt de opbouw van het Amerikaanse *Strategic Air Command* (SAC) dat dit strategisch luchtoffensief zou moeten uitvoeren en de daaraan ten grondslag liggende plannen van de Amerikaanse autoriteiten. Aan de hand van de recent openbaar gemaakte verslagen van een conferentie van de Amerikaanse luchtmachttop van eind april 1950 – dus nog voor het uitbreken van de oorlog in Korea – volgt in het tweede deel een beschrijving van hoe zo'n atoomoorlog anno 1950 vanuit Engeland zou worden uitgevoerd en met welke problemen de Amerikanen zich daarbij geconfronteerd zagen.

[3] NAO: MC 3/2 van 28 november 1949: *The Strategic Concept for the Defense of the North Atlantic Area*, bijlage para 7.

[4] NAO: DC 6/1 van 1 december 1949: *The Strategic Concept for the Defense of the North Atlantic Area*, bijlage para 7.

[5] NAO: DC 13 van 1 april 1950: *North Atlantic Treaty Organization Medium Term Defense Plan, 1 July 1954*.

Strategic Air Command en Amerikaanse oorlogsplannen 1946-1950

In april 1946 concludeerden de Amerikaanse *Joint Chiefs of Staff* (JCS) dat bij een Russische overrompeling van West-Europa de VS niets anders restte dan de bezettingstroepen in Duitsland en elders van het continent te evacueren en samen met de Engelsen de Britse eilanden trachten te behouden. Voor de Amerikaanse positie in het Midden- en Verre Oosten gold in feite hetzelfde. Het enige machtsmiddel waarover de VS beschikten was de atoombom, waarvan maar weinigen wisten hoe klein de aantallen bommen en voor het afwerpen daarvan geschikte bommenwerpers waren. Van de enorme luchtvloot van bijna drieduizend B-29 bommenwerpers die in het laatste oorlogsjaar Japan bombardeerden en die in augustus 1945 ook de twee atoombommen op Hiroshima en Nagasaki afwierpen, was een jaar later nog weinig over. Een plan van eind 1945 om twee groepen van dertig B-29's in Europa te stationeren als signaal naar de Sovjet-Unie stuitte niet alleen op de problemen van demobilisatie maar ook op het vinden van geschikte bases in Europa.[6]

Eind december 1945 waren alle B-29-groepen uit de Pacific teruggekeerd in de VS, waaronder ook de *509th Composite Group*, die de beide atoombombardementen vanaf het eiland Tinian in de Marianen had uitgevoerd. Uitgerust met speciaal voor dit doel aangepaste *Silverplate* B-29's streek deze groep op de basis Rosswell, New Mexico. Begin 1946 telde de Amerikaanse legerluchtmacht nog maar dertien zeer onvolledig uitgeruste B-29-groepen. Het vermogen atoombommen te kunnen afwerpen zou voorlopig bij drie groepen worden ondergebracht, behalve bij de *509th* ook bij de *40th* en de *449th Very Heavy Bomb* (VHB) Group. Op 21 maart 1946 werd het *Strategic Air Command* (SAC) in het leven geroepen als het onderdeel van de Amerikaanse luchtmacht voor het wereldwijd kunnen uitvoeren van strategische luchtbombardementen.[7]

De eerste, vage oorlogsplannen die onder leiding van de JCS begin 1946 werden geformuleerd, gingen ervan uit dat de Sovjet-Unie voorshands tevreden was met het streven naar bufferzones in Oost-Europa en in het Verre Oosten, maar dat een Russische expansie in zuidelijke richting naar Turkije en het Midden-Oosten tot de reële mogelijkheden behoorde. Hiertegen kon volgens het plan 'Pincher' van april 1946 de Amerikaanse krijgsmacht slechts antwoorden met een strategisch luchtoffensief tegen een dertigtal Russische steden met oorlogsindustrie en regeringscentra.[8] Het gevechtsbereik van de B-29-bommenwerpers was met tweeduizend mijl echter onvoldoende om deze doelen vanuit de VS te bereiken. Daarom waren vooruitgeschoven bases nodig op de Britse eilanden, in Egypte en in India, op dat moment nog onder Brits bestuur. Ook werden bases in Italië en China overwogen, maar nergens waren faciliteiten voor het opereren met de aan atoombommen aangepaste B-29's. Bovendien waren tussenliggende bases nodig in Bermuda, Azoren, Kaapverdische eilanden, Newfoundland, Groenland, IJsland en Libië voor het maken van tussenlandingen en het beveiligen van de verbindingslijnen.[9]

Gebruikmakend van hun intensieve samenwerking tijdens de voorbije oorlog bezocht de Amerikaanse luchtmachtcommandant Carl Spaatz in juli 1946 zijn Britse tegenhanger Lord Tedder om afspraken te maken over het gebruik van enkele Britse vliegbases in oorlogstijd door atoombommenwerpers. Een maand later werd begonnen met de aanleg van voorzieningen, waaronder assemblagegebouwen en laadinrichtingen voor atoombommen op de RAF-bases Lakenheath, Sculthorpe, Mildenhall, Scampton, Marham en Bassingbourn. Begin 1947 waren deze bases beschikbaar voor B-29-operaties, evenals de nog uit de oorlog tegen Japan gebruikte bases in de Marianen.[10] Het plan van SAC was dat de B-29-groepen bij toerbeurt voor dertig dagen op de vooruitgeschoven bases zouden gaan oefenen. Als eerste bracht een negental B-29-bommenwerpers op 9 juni 1947 via Duitsland een goodwill-bezoek aan de RAF-basis Marham.

Het in het najaar van 1947 opgestelde oorlogsplan 'Broiler' ging – meer nog dan 'Pincher' – ervan uit dat Amerika, als het met de Sovjet-Unie in oorlog zou raken, onmiddellijk met een atoomoffensief zou antwoorden. Voor de uitvoering ervan waren initieel zes groepen met
B-29's of met de verbeterde B-50's nodig en binnen drie maanden twintig groepen. In maart 1948 beschikte SAC in werkelijkheid maar over vijf onmiddellijk beschikbare B-29-groepen en na drie maanden hooguit over

[6] Walton S. Moody, *Building A Strategic Air Force* (Washington 1995) 53.

[7] Ibid., 61-63.

[8] Stephen T. Ross, *American War Plans 1945-1950* (Londen 1996) 29-31.

[9] Ibid, 13, 27.

[10] John T. Greenwood, The Emergence of the Postwar Strategic Air Force, 1945-1953 in: Alfred F. Hurley en Robert C. Ehrhart (eds.), *Airpower and Warfare* (Washington 1979) 229.

Air Chief Marshal Sir Arthur Tedder (zittend links) en *Lieutenant General* Carl Spaatz (zittend rechts) in het kantoor van maarschalk Georgy Zjoekov (staand rechts) in diens kantoor ter gelegenheid van de ondertekening van de Duitse overgave op 7 mei 1945. Beiden stonden na de oorlog aan het hoofd van hun luchtmacht en werkten nauw samen.
Foto: US Army Signal Corps.

negen groepen. Een groot geheim was bovendien dat de voorraad atoombommen hooguit zo'n vijftig Mk.III bommen (de productieversie van de op Nagasaki afgeworpen *Fat Man*) omvatte. Een aan deze realiteit aangepast plan 'Frolic' stuurden de JCS voor de eerste keer aan *Secretary of Defense* James Forrestal onder aantekening dat dit plan de militaire zwakte van de VS als gevolg van te geringe budgetten overduidelijk aantoonde. Anno 1948 speelde de atoombom dus uit bittere noodzaak de hoofdrol in de Amerikaanse strategie en oorlogsplannen.[11]

In de loop van 1948 moest het Amerikaanse militaire denken zich nadrukkelijker focussen op de Europese veiligheid. De Sovjet-Unie trachtte met een grote militaire aanwezigheid de Oost-Europese landen te dwingen zich te onderwerpen aan de Sovjet-invloedssfeer, desnoods met geweld zoals bleek tijdens Praagse staatsgreep op 22 februari 1948. Toen enkele weken later het Pact van Brussel werd getekend, realiseerden de JCS zich in april 1948 dat zij er niet alleen bij de West-Europeanen op moesten aandringen hun eigen verdediging te organiseren, maar dat de VS met militaire hulp het vacuüm in West-Europa moesten helpen opvullen.[12]

De inkt van het Pact van Brussel was nauwelijks opgedroogd toen de Russen op 24 juni 1948 alle grondverbindingen tussen West-Berlijn en de westelijke bezettingszones van Duitsland blokkeerden. Slechts met een inderhaast opgezette grootscheepse luchtbrug naar West-Berlijn en door die bijna een jaar lang vol te houden wisten de westelijke geallieerden de stad in leven houden. Naast het organiseren van de luchtbrug reageerde president Harry Truman ook met het sturen van enkele B-29-groepen van de *United States Air Force* (USAF) naar Engeland teneinde zijn vastberadenheid om in West-Berlijn stand te houden kracht bij te zetten. Vanaf 17 juli streken drie groepen met in totaal negentig B-29's neer op de Britse bases Lakenheath, Scampton en Marham-Waddington. Dit waren overigens B-29's die nog niet geschikt waren voor operaties met atoombommen; alleen de *509th Group* in de VS beschikte op dat moment over een beperkt aantal *Silverplate*-toestellen dat overigens met spoed werd uitgebreid. Vanaf de Engelse bases werden onder aansturing van de *3rd Air Division* oefeningen gevlogen, bij tourbeurt squadrons gedetacheerd naar de basis Fürstenfeldbrück bij München en de nodige toestellen gereed gehouden voor conventionele aanvallen die gelukkig niet nodig bleken.[13]

Vanaf juli 1948 woonden ook Amerikaanse en Canadese stafofficieren het overleg binnen de WU bij, dat in september resulteerde in de vorming van de WU Defensie Organisatie (WUDO) onder leiding van de Britse veldmaarschalk Bernard Montgomery. Diens eerste taak was het opstellen van een verdedigingsplan voor het geval van een Sovjet-aanval op West-Europa, waarbij getracht moest worden stand te houden bij de Rijn-IJssellinie. Het op dat moment actuele JCS-oorlogsplan 'Halfmoon', dat op 19 mei 1948 door de JCS was vastgesteld, volgde de lijn van 'Broiler' maar hield er voor het eerst rekening mee dat Amerikaanse strijdkrachten betrokken zouden worden bij een conventioneel vertragend gevecht op het Europese continent. Montgomery's plan van januari 1949 was gebaseerd op een verdediging aan de Rijn met in totaal tien divisies (waarvan nog geen twee met Amerikaanse bezettingstroepen), 950 tanks en 395 vliegtuigen (waarvan 175 Ame-

[11] Ross, *War Plans*, 69-71.
[12] Ross, *War Plans*, 108-109.
[13] Moody, *Building*, 205-215.

rikaanse). Deze stonden tegenover 25 Sovjet-divisies met 5.000 tanks en 2.000 vliegtuigen in Oost-Europa.[14]

De gebeurtenissen in Praag en Berlijn waren voor de Amerikaanse *National Security Council* (NSC) aanleiding om de politieke doelstellingen ten opzichte van de Sovjet-Unie te formuleren. Op 24 november 1948 keurde president Truman de aanbevelingen van de NSC goed. Daarin stond als militaire doelstelling dat de VS:

> Develop a level of military readiness which can be maintained as long as necessary as a deterrent to Soviet aggression, as indispensable support to our political attitude toward the USSR, as a source of encouragement to nations resisting Soviet political aggression, and as an adequate basis for immediate military commitments and for rapid mobilization should war prove unavoidable.[15]

Dit was de eerste keer sedert het einde van de Tweede Wereldoorlog dat het hoogste politieke niveau in Amerika het beleid tegenover de Sovjet-Unie had geformuleerd en dat het kernwapen daarin als onderdeel van de afschrikking (*deterrent*) tegen Sovjet-agressie fungeerde. Al eerder had de NSC het politieke beleid ten aanzien van de inzet van atoomwapens in geval van oorlog op papier gezet en bepaald dat de eindverantwoordelijkheid voor zo'n inzet uitsluitend bij de president berustte:

> 12. It is recognized that, in the event of hostilities, the National Military Establishment must be ready to utilize, promptly and effectively all appropriate means available, including atomic weapons, in the interests of national security and must therefore plan accordingly.
>
> 13. The decision as to the employment of atomic weapons in the event of war is to be made by the Chief Executive when he considers such decision to be required.[16]

Binnen deze kaders ontwikkelden de JCS eind 1948 hun plannen verder in het oorlogsplan 'Offtackle', waarbij het gebrek aan conventionele strijdkrachten de boventoon voerde. In het geval van een Russisch offensief in West-Europa was de lokale verdediging in eerste instantie aan de betrokken bondgenoten, maar de VS zou zo snel mogelijk het atoomoffensief inzetten. SAC verwachtte medio 1949 te beschikken over 120 voor atoombombardement geschikte bommenwerpers, waarvan er inmiddels 30 in staat waren in de lucht te worden bijgetankt vanuit tot KB-29 omgebouwde tankvliegtuigen. Bij aanvang van het offensief zouden dan drie groepen vanuit de VS opereren, twee vanuit Engeland en één vanuit het Japanse Okinawa. Na drie maanden bleef er slechts één groep bommenwerpers in de VS over, maar vanuit Engeland moesten dan zeven bommenwerper-, twee verkennings- en vijf escortejager-

Een lichtere versie van de Superfortress was de B-29B, net als de *Silverplate*-vliegtuigen zonder defensieve bewapening en met zwaardere motoren. Van de 331 aan het einde van de Tweede Wereldoorlog gebouwde exemplaren werd deze 'Pacusan Dreamboat' beroemd door zijn recordvlucht in november 1945 van Guam in de Marianen naar Washington, D.C., over een afstand van 13.139 km.
Foto: USAF.

[14] Kenneth W. Condit, *The Joint Chiefs of Staff and National Policy, Volume II, 1947-1949* (Washington 1996) 199-200.

[15] FRUS: NSC 20/4 van 23 november 1948, para. 21a.

[16] FRUS: NSC 30 van 16 september 1948.

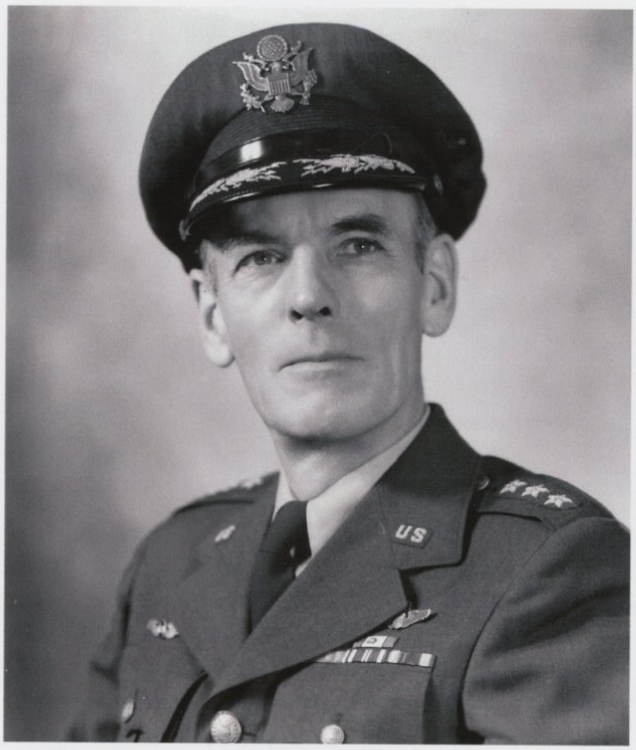

Lieutenant General Hubert Harmon was voorzitter van een commissie die in 1949 een ontnuchterend rapport over de Amerikaanse nucleaire superioriteit uitbracht.
Foto: USAF.

groepen opereren. Niet minder dan 104 steden in de Sovjet-Unie waren in dit plan als doelwit aangemerkt. Ofschoon de werkelijke aantallen vliegtuigen, bommen, personeel en andere voorzieningen ontoereikend waren, bleef 'Offtackle' min of meer tot medio 1951 als *emergency war plan* overeind.[17]

Terwijl de NAVO bezig was met het formuleren van de strategie op basis van het Amerikaanse atoommonopolie, rezen in de VS de eerste tijfels over de effectiviteit van een strategisch luchtoffensief tegen de Sovjet-Unie. Op verzoek van de JCS boog een commissie onder leiding van luchtmachtgeneraal Hubert Harmon zich over dat vraagstuk. In haar rapport van 12 mei 1949[18] schatte de commissie-Harmon dat een prompt atoomoffensief volgens bestaande oorlogsplannen weliswaar zo'n 6,7 miljoen Russische slachtoffers (waarvan 2,7 miljoen doden) en vernietiging van 30 à 40 procent van de industriële capaciteit zou veroorzaken. Maar dat betekende volgens de commissie allerminst de omverwerping van het communistisch regime en kon ook niet verhinderen dat het Sovjet-leger West-Europa onder de voet kon lopen. Alles overwegende kwam de commissie niettemin tot de slotsom dat "the atomic bomb would be a major element of Allied military strength in any war with the USSR" en dat als antwoord op zo'n agressie een vroegtijdig luchtoffensief met atoomwapens geboden was.[19]

Een effectieve uitvoering van het strategisch luchtoffensief werd ook bestudeerd door de eind 1948 in het leven geroepen *Weapon Systems Evaluation Group* (WSEG) met landmachtgeneraal John Hull als directeur. De WSEG kwam tot de conclusie dat een succesvolle uitvoering van het *emergency war plan* 'Offtackle' slechts in theorie mogelijk was, vooral wegens logistieke tekortkomingen als veilige overzeese bases, onvoldoende transport- en tankervliegtuigen. Bovendien schatte de WSEG dat 70 à 85 procent van de bommenwerpers in staat zou zijn hun atoombom op het doel af te werpen en dat de verliezen onder de bommenwerpers tot 30 procent bij nacht en 50 procent bij dag konden oplopen. De WSEG adviseerde geen conventionele bombardementen uit te voeren en de beschikbare capaciteit – waaronder de nieuwe zware B-36 bommenwerpers – uitsluitend in te zetten voor een luchtoffensief met atoomwapens.[20]

Nog voordat de WSEG haar eindrapport op 12 februari 1950 uitbracht, besprak president Truman op 23 januari de resultaten van beide studies met zijn naaste adviseurs. De pessimistische oordelen om met een strategisch luchtoffensief in geval van oorlog aan de Sovjet-Unie een *decisive blow* te kunnen uitdelen kwamen bovenop de wetenschap dat de Sovjets in september 1949 – jaren eerder dan verwacht – een eigen atoomwapen tot ontploffing hadden gebracht. Al in het najaar van 1949 had Truman de *Atomic Energy Commission* (AEC)[21] daarom opdracht gegeven de productie van atoomwapens op te voeren teneinde in de militaire behoefte van 400 wapens in 1953 te voorzien. Deze behoefte was gebaseerd op het langere-termijnplan 'Dropshot' dat in december 1949 door de JCS was goed-

[17] Ross, *War Plans*, 111, 116-119.

[18] NSA; Report JCS 1953/1 van 12 mei 1949, *Evaluation of Effect on Soviet War Effort Resulting from the Strategic Air Offensive.*

[19] Condit, *JCS Vol. II*, 168-169; Steven L. Rearden, *History of the Office of the Secretary of Defense, Volume I: The Formative Years 1947-1950* (Washington 1984) 407-408.

[20] Condit, *JCS Vol. II*, 188-189.

[21] De civiel samengestelde AEC was in 1946 door President Truman ingesteld om de verantwoordelijkheid voor productie en beheer van atoomwapens van het *Manhattan*-project over te nemen.

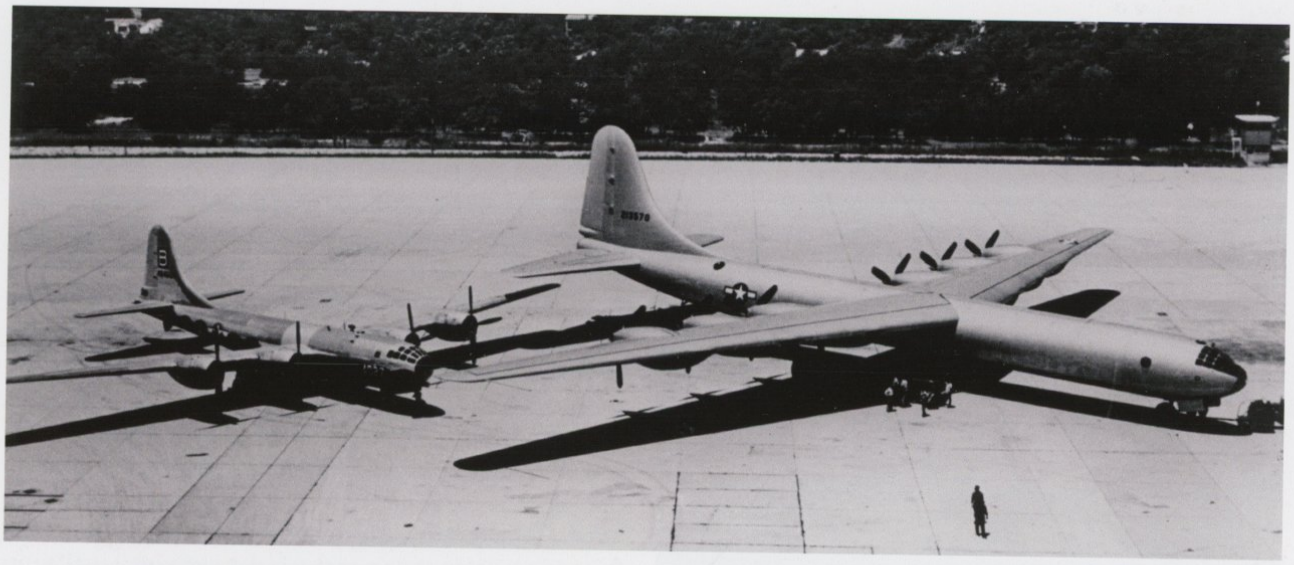

In 1948 stond SAC er slecht voor: veel B-29's waren niet inzetgereed en van de nieuwe B-50 (links) en de B-36 (rechts) stroomden maar kleine series binnen.
Foto: NIMH.

gekeurd. In dat plan was er nu rekening mee gehouden dat als eerste prioriteit de doelen betreffende de assemblage en opslag van kernwapens en bommenwerperbases van de Sovjet-Unie golden. Als tweede en derde prioriteit waren doelen betreffende het verlammen van een opmars van het Sovjet-leger in Europa (troepenconcentraties, aanvoerlijnen en opslagplaatsen, onderzeebootbases), respectievelijk de kritische industriële capaciteit (olie-, staal- en elektrische bedrijven) vastgesteld.[22]

Ondanks alle plannenmakerij ontwikkelde SAC zich in de zuinige jaren veertig maar moeizaam. Het totale aantal strategische bommenwerpers bedroeg in de jaren 1948-1950 rond 500 toestellen, waarvan meer dan de helft verouderde B-29's. Van de nieuwe intercontinentale B-36 was de eerste groep in opbouw en de B-50 was in feite een na de oorlog verbeterde B-29. Speciale vliegtuigen voor *pre-* en *post-strike reconnaissance* en voor het tanken in de lucht ontbraken nog grotendeels. Hoewel duidelijk was dat atoombommenwerpers in plaats van in massale formaties vooral individueel zouden opereren, was de trainingsstandaard laag en vereiste een nieuwe benadering. De scores bij bombardementsoefeningen waren bedroevend slecht. Van de B-29's was één derde permanent niet inzetgereed en ongevallen en incidenten hadden een ratio van 60 per 100.000 vlieguren.[23]

Velen legden de verantwoordelijkheid voor deze toestand bij SAC's eerste commandant, generaal George Kenney die als luchtmachtcommandant onder Douglas MacArthur diens opmars via Nieuw-Guinea met groot succes had gesteund. Kenney combineerde zijn commando met het optreden als Amerikaans vertegenwoordiger in het militaire stafcomité van de VN in New York, waardoor de opbouwproblemen van SAC veelal op zijn plaatsvervanger neerdaalden. Kenney gaf veel speeches waarin zijn krasse uitspraken de militaire top en congresleden tegen de haren instreken. Op 19 oktober 1948 volgde generaal Curtis LeMay hem op als commandant van SAC.[24] LeMay had naam gemaakt als onverschrokken leider van de bombardementen op Duitsland en Japan en als organisator van de Berlijnse luchtbrug. Hij aarzelde niet de strategische luchtmacht met harde hand en met zijn gedrevenheid naar perfectie en effectiviteit om te vormen tot het elitecommando dat in de jaren vijftig de centrale rol speelde in het Amerikaanse veiligheidsbeleid in de Koude Oorlog.[25] In het volgende deel zal in groter detail worden ingegaan hoe binnen SAC begin 1950 plannen waren gemaakt voor de uitvoering van een strategisch luchtoffensief met atoomwapens.

[22] Ross, *War Plans*, 125-126.

[23] Moody, *Building*, 225.

[24] Ibid., 227-229.

[25] Walter J. Boyne, 'LeMay' in *Air Force Magazine* 83 (1998) (3).

De bijna vergeten actie in Straat Badung

Drs. R. Enthoven en dr. P.C. Boer

De Japanse inname van Bali op 19 februari 1942, voorafgaand aan de operatie om Java in te nemen, was van belang voor de Japanse strijdkrachten. De afstand van het vliegveld Kendari II op Celebes tot Soerabaja was vrij groot en het weer daar was niet ideaal. Het vliegveld bij Banjarmasin, aan de zuidkust van Borneo, was weliswaar dichter bij Soerabaja gelegen, maar was wegens zware regens vaak onbruikbaar. Aan de zuidkust van Bali, waar het minder regent dan op Borneo, bevond zich een goed vliegveld te Den Pasar. Vandaar zou het makkelijker zijn om de geallieerde luchtmacht in Oost-Java te neutraliseren. Daarnaast zou het bezit van dat vliegveld het eenvoudiger maken om het overbrengen van geallieerde jachtvliegtuigen van Australië naar Java tegen te gaan en geallieerde vluchtroutes ten zuiden van Java af te snijden.[1] De inname van Bali werd dan ook tijdens de zogenaamde Manilla conferentie op 22 januari 1942 door het Japanse keizerlijke algemeen hoofdkwartier in de tijd naar voren gehaald op de lijst van doelen. De invasie van Bali werd op 18 februari gesteld.[2] Dit artikel beoogt een beschrijving te geven van de actie tegen de Japanse invasievloot zoals gepland door het geallieerde vlootcommando ABDAFLOAT in opdracht van het geallieerde ABDA Command. Die actie werd uitgevoerd door een deel van een geallieerd vlootverband bestaande uit kruisers en torpedobootjagers, de Combined Striking Force (CSF) en een groep motortorpedoboten van de Koninklijke Marine.

Schout- bij-nacht K.W.F.M. Doorman ondervond kritiek van de officieren van de kruiser De Ruyter op zijn passieve optreden tijdens de actie, wat zij ook kenbaar maakten aan andere officieren van het eskader.
Nederlands Instituut voor Militaire Historie, Den Haag

De Japanse invasie

Onder commando van schout-bij-nacht Kubo Kyuji werd te Makassar een invasiemacht gevormd.[3] Het konvooi zou bestaan uit de transportschepen *Sasago-maru* en *Sagami-maru* die tezamen een detachement van de 48e divisie van het Japanse leger (een infanteriebataljon, een peloton bergartillerie en een peloton pioniers) zouden vervoeren, alsmede vliegveldconstructietroepen en ander personeel van de Japanse marineluchtmacht. De torpedobootjagers *Asashio*, *Oshio*, *Arashio* en *Michishio* zouden nabij bescherming geven. De lichte kruiser *Nagara*, het vlaggenschip van Kubo en de torpedobootjagers *Hatsushimo*, *Nenohi* en *Wakaba* zouden van een verdere afstand dekking geven.[4] De invasiemacht was op deze manier verdeeld omdat in Japanse ogen Bali zo dicht bij de belangrijkste

[1] *The operations of the Navy in the Dutch Indies and the Bay of Bengal* (Leiden, 2018) 205-213, 305-308; <http://smmlone.com/articles/badoeng.html>20-12-2014. F.C. Ramires, *The fall of Bali and the naval battle of Badoeng Strait 18-20 of February 1942.*

[2] *The operations of the Navy in the Dutch Indies*, 307-309

[3] J.R. Cox, *Rising Sun, Falling Skies* (New York, 2014) 224.

[4] Ibidem.

Vice-admiraal b.d. mr. A.N. baron de Vos van Steenwijk had forse kritiek op het optreden van Doorman en noemde het excuus van Doorman voor zijn snelle wegvaren als uit de duim gezogen
NIMH, Den Haag

geallieerde bases lag dat er een aanzienlijk gevaar van geallieerde luchtmacht- en marine-aanvallen was.[5] Dat was ook de reden dat Kubo de landing zo snel mogelijk wilde laten verlopen en zijn schepen ook zo snel als kon weer uit de omgeving weg wilde hebben.
De dekkingsmacht van Kubo bleef een eindweegs benoorden Bali kruisen en werd niet verkend door de geallieerden. De twee transportschepen en de hen begeleidende vier torpedobootjagers wel, eerst in de ochtend en vervolgens in de middag van 18 februari 1942 door een geallieerde vliegboot. In de ochtend meldde de bemanning twee transportschepen en vier 'kruisers' ten zuiden van Makassar. In de middag vond een andere vliegboot het konvooi dieper in de Bali Zee terug. Het voer recht op Bali af.[6] Dat kruisers werden waargenomen, is een vergissing die begrijpelijk is. De vier waargenomen Japanse torpedobootjagers waren van een andere klasse dan de eigen Amerikaanse en Nederlandse torpedobootjagers. Het waren grote zwaarbewapende moderne torpedobootjagers die qua silhouet leken op moderne lichte kruisers.[7]
Mogelijkheden om het konvooi nog te onderscheppen met oorlogsschepen waren er niet. De geallieerde CSF was op het moment dat het konvooi ontdekt werd volledig verspreid. De Britse zware kruiser *Exeter* en de Australische lichte kruiser *Hobart* escorteerden een konvooi door Straat Soenda en de Amerikaanse zware kruiser *Houston* was onderweg terug naar Java vanuit Darwin in Australië. Te Tjilitjap (Zuid-Java) lagen de Nederlandse lichte kruisers *De Ruyter* en *Java*, twee Nederlandse torpedobootjagers en twee Amerikaanse jagers, de lichte kruiser *Tromp* lag in Soerabaja (Oost-Java) en vier Amerikaanse torpedobootjagers waren in de Javazee naar Soerabaja onderweg.
In de nacht van 18 op 19 februari werden dicht bij het vliegveld van Bali te Sanoer ongeveer 2000 Japanse militairen aan land gezet.[8] Er bevond zich op het eiland alleen een inheems hulpkorps van het KNIL. Het korps *Prajoda* (vier compagnieën) had als voornaamste taak de verdediging van vliegveld Den Pasar. Er werd weinig tot geen verzet geboden omdat bij de troepen in de nacht paniek uitbrak. Ook van de voorgenomen vernieling van het vliegveld, waartoe het korps op 18 februari opdracht kreeg, kwam niets terecht. Het merendeel van de benodigde explosieven was nog niet aangekomen. Het vliegveld viel in de ochtend van 19 februari in Japanse handen.[9]
De schepen die de troepen hadden overgebracht, de *Sasago-maru* en *Sagami-maru*, moesten nog een deel van de lading lossen en bleven na het aanbreken van de dag ter plaatse, met hun escorte van vier torpedobootjagers.[10]

Aanvallen door ABDAIR-strijdkrachten

De Amerikaanse luchtstrijdkrachten in Oost-Java kregen van het geallieerde luchtmacht commando ABDAIR opdracht om in de ochtend van 19 februari met alle inzetbare toestellen het de vorige dag ontdekte konvooi aan te vallen. Het geallieerde vlooteskader CSF

[5] Ibidem.
[6] P.C. Boer e.a., *De luchtstrijd om Indië, Operaties van de Militaire Luchtvaart KNIL in de periode december 1941-maart 1942*, (Houten, 1990) 166.
[7] M.J. Whitley, *Destroyers of World War Two* (Annapolis, 2002) 199.
[8] Cox, *Rising Sun, Falling Skies*, 224.
[9] L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog Deel IIa Nederlands-Indië I tweede helft* (Leiden, 1984) 883-884.
[10] Ph.M. Bosscher, *De Koninklijke Marine in de Tweede Wereldoorlog deel 2* (Franeker, 1986) 263.

Kapitein-ter-zee P.B.M. van Straelen, commandant van de kruiser Java, kreeg geen antwoord op zijn vraag aan de eskadercommandant om vuur te mogen openen. Uiteindelijk gaf hij, te laat, op eigen gezag order om te vuren.
Oorlogsgravenstichting, Den Haag

kreeg van het geallieerde marine-commando ABDA-FLOAT opdracht een nachtaanval uit te voeren. De eerste luchtaanval werd om ongeveer 06.30 uur uitgevoerd door drie Boeing B-17-bommenwerpers maar veroorzaakte geen schade. Een half uur later vielen opnieuw drie B-17's aan. Ditmaal liep het transportschip *Sagami-maru* zware schade op in de machinekamer door een voltreffer. Aanvallen uitgevoerd door vier B-17's en drie Consolidated LB-30's mislukten omdat de toestellen door jagers werden onderschept. Ook een aanval om 08.00 uur van twee B-17-bommenwerpers was niet effectief. De bommen gingen naast. In de middag bombardeerden in totaal drie B-17's en twee Douglas A-24-duikbommenwerpers. Alleen het transportschip *Sasago-maru* liep enige schade op door een *near-miss*. De luchtaanvallen op de rede van Sanoer en vliegveld Den Pasar werden tot aan de Japanse invasie van Java volgehouden maar zouden door slecht weer en jagerafweer niet veel resultaten opleveren.[11] Kubo liet de *Sagami-maru* begeleid door de *Arashio* en de *Michishio* terugvaren naar Makassar.[12]
Naast de geallieerde luchtaanvallen waren er ook twee mislukte acties van geallieerde onderzeeboten.[13]

Het plan van Helfrich

Intussen stelde viceadmiraal C.E.L. Helfrich, de *Flag Officer Commanding* van het geallieerde ABDA-FLOAT, een plan op om met bovenwaterschepen de Japanse invasie macht aan te grijpen in de nacht van 19 op 20 februari. Bij het opstellen van dat plan speelde de foutieve informatie die was verkregen over de sterkte van de Japanse bovenwatermacht een rol. Helfrich ging uit van meerdere Japanse kruisers. Op basis daarvan besloot hij tot een *hit-and-run* actie door Straat Lombok langs de Bali-kust. Zijn opdracht aan schout-bij-nacht K.W.F.M. Doorman die als commandant van de CSF de actie zou leiden, luidde: 'doorlopen, vuur op wat je ziet, maar loop door'.[14] Helfrich wilde zeker zijn dat de schepen zich bij dageraad dichtbij hun basis Soerabaja zouden bevinden, waar zij door eigen vliegtuigen beschermd zouden kunnen worden. Hij liet de uitvoering van de operatie en het opstellen van het tactisch plan aan Doorman over.[15]
Achteraf gezien was het strategisch plan niet goed. Er was immers sprake van een geallieerde overmacht en het was beter geweest om geen *hit-and-run actie* uit te voeren maar een voortgezet gevecht. Helfrich heeft dan ook in zijn memoires gesteld dat indien hij had geweten dat er slechts Japanse jagers waren de opdracht anders zou zijn geweest.[16]

Het plan van Doorman

Het tactische plan van Doorman kwam erop neer dat in verband met de noodzakelijk geachte haast en mogelijke risico's op ontdekking de geallieerde scheepsmacht niet zou worden geconcentreerd voor de aanval,

[11] The operations of the Navy in the Dutch Indies, 312; Boer e.a., 166-167.
[12] Cox, *Rising Sun, Falling Skies*, 225.
[13] Ibid, 226; The operations of the Navy in the Dutch Indies, 312.
[14] Nationaal Archief, 2.20.27 Inventaris van de parlementaire Enquêtecommissie Regeringsbeleid 1940-1945, subcommissie II proces-verbaal vergadering 18 oktober 1950, 34.
[15] A.N. baron de Vos van Steenwijk, *Het Marinebeleid in de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam, 1986) 187.
[16] C.E.L. Helfrich, *Memoires van C.E.L. Helfrich. Eerste Deel De Maleise Barrière* (Amsterdam, 1950) 361.

De kruiser Tromp werd zwaar beschadigd in de actie doordat Doorman had verzuimd een vijandmelding aan het schip door te geven. Resultaat tien doden en zeventien zwaargewonden
NIMH, Den Haag

maar ongeconcentreerd in meerdere groepen die elkaar niet konden ondersteunen, zouden aanvallen. De eerste groep, uit Tjilitjap, zou bestaan uit de lichte kruisers *De Ruyter* en *Java*, twee Nederlandse torpedobootjagers, de *Kortenaer* en de *Piet Hein* en twee Amerikaanse torpedobootjagers en de tweede groep, afkomstig uit Soerabaja, uit de lichte kruiser *Tromp* en vier Amerikaanse torpedobootjagers. De tweede groep zou ongeveer een uur na de eerste groep het gevechtsterrein bereiken. Aan deze twee groepen is daarna op instignatie van de staf van Helfrich nog een derde groep van motortorpedoboten toegevoegd.[17]
Marinehistoricus Ph.M. Bosscher was positief over de uitsplitsing omdat dit de kans vergrootte dat de vijand in verwarring zou worden gebracht en stelde dat er bij de uitvoering ook aanwijzingen voor zo'n verwarring waren.[18] Daartegenover kan worden gesteld dat het belang van een enkele uren kostende concentratie, zeker wanneer wordt uit gegaan van vier Japanse kruisers, aanmerkelijk zwaarder lijkt te wegen. Achteraf bleek ook dat uiteindelijk door alle opsplitsingen alleen de *De Ruyter*, die gedurende de gehele actie geen schot heeft gelost, het voordeel van de verrassing had. Alle overige opgesplitste eenheden kregen te maken met een bepaald niet meer verraste, maar wel alert reagerende vijand. Dit te meer daar Doorman ook nog had besloten om de eerste groep verder uit te splitsen in drie subgroepen, die elkaar onderling ook weer niet konden ondersteunen. De eerste subgroep zou bestaan uit de lichte kruisers *De Ruyter* en *Java*, de tweede uit de twee Nederlandse torpedobootjagers en de derde uit twee Amerikaanse torpedobootjagers. Door deze opsplitsing werd de numerieke superioriteit van de eerste groep volledig te niet gedaan. De eerste subgroep bestaande uit twee zwak bewapende lichte kruisers moest het opnemen tegen twee sterk bewapende Japanse torpedobootjagers, vervolgens twee oudere torpedobootjagers tegen dezelfde sterke torpedobootjagers en als laatste twee sterk verouderde torpedobootjagers tegen opnieuw dezelfde sterke torpedobootjagers. 'Alleen in de eerste [sub]groep hadden de geallieerden iets wat leek op superioriteit en dan ook nog maar nauwelijks.'[19]

[17] Bosscher, *De Koninklijke Marine in de Tweede Wereldoorlog deel 2*, 264.
[18] Ibidem, 269.
[19] Cox, *Rising Sun, Falling Skies*, 235.

Onderdeel van Doormans tactische plan was ook om in de eerste groep de kruisers voorop te laten gaan en daarachter de torpedobootjagers. Een verouderde doctrine[20] die niet meer werd gehanteerd door de Japanse en de Amerikaanse marines. Al tijdens de voorbereiding is daar door de Amerikaanse *rear-admiral* N.A. Glassford en andere Amerikaanse officieren, die het plan kenden, zonder resultaat kritiek op uit geoefend. Het plan offerde immers de waarde van een verrassingsaanval met torpedo's op en was te veel gebaseerd op geschutvuur, wat 's-nachts nauwelijks effectief kon zijn, in het bijzonder dat van de licht bewapende sterk verouderde Amerikaanse torpedobootjagers, zogenaamde vier pijpers.[21]
Bij een eerdere slag bij Balikpapan, waarvoor het plan door Glassford was opgesteld, was ook al aangetoond dat het effectiever was om juist te starten met een torpedo aanval. Dat was ook de Japanse doctrine voor nachtgevechten.[22]

De uitvoering van de aanval

De geallieerde raid zou plaats hebben in de nacht van 19 op 20 februari. De *Tromp* en de Amerikaanse jagers uit Soerabaja, zouden een of twee uur later dan het smaldeel uit Tjilitjap de vijandelijke landingsplaatsen passeren. In een voorafgaande conferentie van verbindingsofficieren werd afgesproken, dat een contact met de vijand onmiddellijk aan alle schepen zou worden doorgegeven.[23]
De uitval van Doorman begon meteen al slecht. De *Kortenaer* liep bij het verlaten van Tjilitjap op de avond van de 18 februari in het bochtige vaarwater dat toegang gaf tot de Indische oceaan aan de grond. Het schip moest als gevolg daarvan het dok in.[24]
Doorman heeft daarna niet het voor de hand liggende besluit genomen om de overblijvende Nederlandse torpedobootjager *Piet Hein* samen te voegen met de twee Amerikaanse torpedobootjagers.[25] Hij heeft dit schip, geïsoleerd en niet ondersteund, als aparte subgroep verder laten varen met alle noodlottige gevolgen van dien. De *Piet Hein* moest het nu in zijn eentje opnemen tegen twee krachtige moderne Japanse torpedobootjagers. Daarnaast bleek dat Doorman al tijdens het aanvaren langs de zuidkust van Java in het geheel niet communiceerde met zijn schepen van de eerste groep. Ook was van tevoren geen plan voor zigzaggen, in verband met onderzeebootdreiging, besproken. Koerswijzigingen en andere vaartwijzigingen werden niet doorgegeven en de Amerikaanse torpedobootjagers moesten zich maar op zicht aanpassen aan Doormans bewegingen. In de woorden van Kehn:

These flaws in communications gave the destroyer officers an uneasy feeling about Dutch leadership going into battle. One U.S. lieutenant mused to himself that if they received no messages during the approach, it was very unlikely they would get anything more during action.[26]

Een profetie die helaas maar al te waar was

De eerste aanvalsgroep bereikte met een vaart van ongeveer 25 knopen op 19 februari 1942 rond 21.30 uur de zuidpunt van Bali, vanwaar met een verhoogde snelheid tot 27 knopen koers werd gezet naar Straat Badung.[27] Op dat moment was de Japanse invasiemacht volledig verstrooid. De torpedobootjagers *Arashio* en *Michisio* escorteerden de beschadigde *Sagami Maru* naar Makassar en ook de lichte kruiser *Nagara* en haar begeleidende torpedobootjagers waren daarnaar op weg. Het waren de kruisers *De Ruyter* en *Java*. Ongeveer om dezelfde tijd werden de Japanse schepen door de Nederlandse kruisers waargenomen. Volgens officier van marine-stoomvaartdienst 2e klas N.G.J.W. van Marle werden er vanaf de *De Ruyter* zowel aan bakboord als aan stuurboord vijandelijke schepen waargenomen.[28] Doorman voer echter zonder een schot te lossen met hoge vaart verder naar het noordoosten, weg uit Straat Badung, weg van het gevechtsterrein. Volgens luitenant-ter-zee 1e klas A.P.L. de Gelder, de artillerieofficier van de *De Ruyter* en Van Marle is na afloop van de actie in de longroom van de kruiser *De Ruyter* het passieve gedrag van Doorman nadrukkelijk aan de orde geweest. De Gelder heeft dat ook misprijzend kenbaar gemaakt aan andere officie-

[20] J. Anten, *Hr.Ms. Kruisers 'Java' en 'Sumatra'* (Zierikzee, 2001) 129.
[21] S.E. Morison, *The Rising Sun in the Pacific 1931-April 1942, III* (Boston, 1948) 322.
[22] D.A. Thomas, *De slag in de Javazee* (Den Haag, z.j. [1970]) 146.
[23] De Vos van Steenwijk, *Het Marinebeleid in de Tweede Wereldoorlog*, 187.
[24] De Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, Nederlands-Indië I tweede helft*, 885.
[25] Cox, *Rising Sun, Falling Skies*, 232.
[26] D.M. Kehn jr., *In the Highest Degree Tragic* (Nebraska, 2017) 164.
[27] Bosscher, *De Koninklijke Marine in de Tweede Wereldoorlog deel 2*, 265. [Alle tijden zijn Midden-Java tijd].
[28] Historisch Centrum Overijsel, 0251.560. Vos van Steenwijk, Brief van commandeur b.d. J.A. Bientjes aan De Vos van Steenwijk, 4 november 1985.

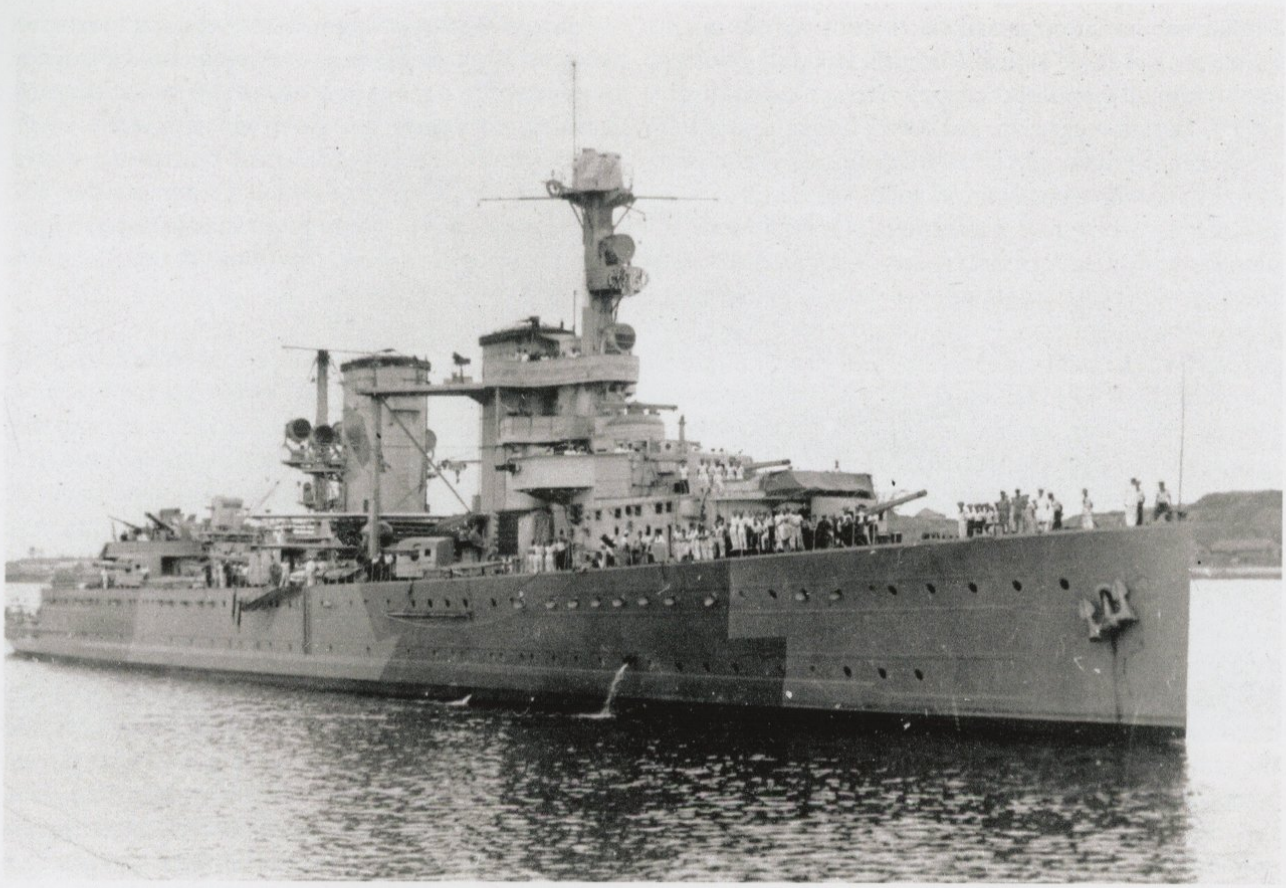

De kruiser Java opende te laat het vuur op de Japanse oorlogsschepen omdat de eskadercommandant daar nog geen toestemming voor had gegeven en liep tijdens de actie slechts lichte schade op
NIMH, Den Haag

ren van het smaldeel.[29] Kort daarop werden er door de *Java* drie schepen onder de Bali wal waargenomen.[30] Per kortegolfzender werd dit direct aan Doorman gemeld. Er kwam echter geen opdracht van Doorman aan de *Java* om de waargenomen schepen onder vuur te nemen.[31] Ondanks aandringen van de artillerie- en de navigatie officieren van de *Java* bij kapitein-ter-zee P.B.M. van Straelen, commandant van de *Java*, om het vuur te openen, wilde deze niet vuren voordat Doorman daartoe order had gegeven.[32] Op basis van de bij de Koninklijke Marine geldende doctrine, mocht er optredend in eskader verband met meerdere kruisers, pas geschoten worden als de eskader commandant daar opdracht voor gegeven had.[33] Pas toen de doelen bijna dwars lagen gaf Van Straelen, op eigen initiatief, order om te vuren. Door het late vuren konden er slechts vijf salvo's met de hoofdbatterij gegeven worden.[34]

[29] Historisch Centrum Overijsel, 0251.560. Vos van Steenwijk, Brief van commandeur b.d. J.A. Bientjes aan De Vos van Steenwijk, met door de Vos van Steenwijk daarop aangebrachte aantekeningen op basis van een nader mondeling overleg dat hij met Bientjes (luitenant-ter-zee 2e klas aan boord van de Java) heeft gehad, 18 juli 1985; Historisch Centrum Overijsel, 0251.560. Vos van Steenwijk, Brief van commandeur b.d. J.A. Bientjes aan De Vos van Steenwijk, 4 november 1985.

[30] H.G. Legemaate, A.J.J. Mulder en M.G.J. van Zeeland e.a., *Hr. Ms. Kruiser 'De Ruyter' 1933-1942* (Purmerend, 1999) 116.

[31] Historisch Centrum Overijsel, 0251.560. Vos van Steenwijk, Brief van commandeur b.d. J.A. Bientjes aan De Vos van Steenwijk, 4 november 1985.

[32] NIMH collectie 001, Marine Tweede Wereldoorlog, Bc-12, De strijd om Bali-19-25 februari 1942, bijlage: bron Rapport van ltz. J.A. Bientjes a/b Hr.Ms. Java.; J. Anten, *Hr. Ms. Kruisers 'Java' en 'Sumatra'* (Asia Maior, Zierikzee, 2001) 129; Bosscher, *De Koninklijke Marine in de Tweede Wereldoorlog deel* 2, 265.

[33] NIMH collectie 001, Marine Tweede Wereldoorlog, doos 38, Bc 10/6, verslag Java tijdens oorlog jan. en feb. 1942.

[34] Historisch Centrum Overijsel, 0251.560. Vos van Steenwijk, Brief van commandeur b.d. J.A. Bientjes aan De Vos van Steenwijk, 18 juli 1985.

Het laat opdracht geven tot vuren door Van Straelen, leidde er in eerste instantie toe dat hem na de oorlog een Koninklijke onderscheiding werd geweigerd.[35] Dit terwijl het late vuren door de *Java* niet de schuld van Van Straelen maar van Doorman was. Uiteindelijk is Van Straelen op basis van zijn gedrag bij de slag in de Javazee toch nog de onderscheiding van ridder der vierde klasse in de Militaire Willemsorde verleend.[36]

De geallieerde aanwezigheid had de Japanners inderdaad verrast, maar de commandant van de twee Japanse torpedobootjagers kapitein-ter-zee Abe Toshio, reageerde alert. Hij informeerde onmiddellijk Kubo en ging tot agressieve actie over. Dit leidde tot een kort vuurgevecht tussen de *Asashio* en de *Java*, waarbij over en weer enige schade werd toegebracht.[37] De *Java* verliet ook op hoge snelheid het gevechtsterrein, het was haar verboden nog eens langs de doelen te stomen om ze onder vuur te nemen.[38]

Kubo had in de tussentijd aan de torpedobootjagers *Arashio* en *Michisio* die het beschadigde transportschip *Sagami-maru* naar Makassar begeleidden opdracht gegeven om dit escorte te beëindigen en zich zo snel mogelijk weer bij de *Oshio* en de *Asashio*, te voegen.[39] Na de *De Ruyter* en de *Java*, betrad de *Piet Hein* het gevechtsterrein. Van enige verrassing was daarbij geen sprake meer. De *Piet Hein*, hoewel formeel gezien onderdeel van een grotere operatie, had net zo goed volledig alleen kunnen zijn. De *Piet Hein* was gepositioneerd in het midden van het zes mijls-gat tussen de twee Nederlandse kruisers en de twee Amerikaanse jagers. De uitslag van dit zeer ongelijke gevecht met de twee Japanse torpedobootjagers stond eigenlijk van tevoren al vast. Om 11.37 uur was het dan ook afgelopen; een torpedo van de *Asashio* bracht de genadeslag toe waarna de *Asashio* en de *Oshio* het zinkende schip en zijn bemanning doorzeefden met machinegeweervuur. Het grootste deel van de bemanning van de *Piet Hein* kwam om.[40]

De achterhoede van de eerste groep, de Amerikaanse torpedobootjagers *Ford* en *Pope* maakten de eindstrijd van de *Piet Hein* nog mee en moesten de zinkende torpedobootjager ontwijken waarna zij ook oog in oog kwamen met de bovenmaatse Japanse torpedobootjagers. Deze blokkeerden inmiddels de route naar het noordoosten die de *De Ruyter* en de *Java* genomen hadden. Na meerdere beschietingen, waarbij de Amerikaanse jagers het zwaar te verduren kregen, wisten de Amerikaanse schepen naar het zuidoosten te ontkomen.[41]

Anderhalf uur later, bereikte het smaldeel uit Soerabaja, onder leiding van kapitein-luitenant-ter-zee J.B. de Meester, commandant van de *Tromp*, met vier Amerikaanse torpedobootjagers, het punt van waaruit de tweede run ondernomen moest worden.[42] Zoals al eerder gesteld had Doorman verzuimd en waarschijnlijk ook verboden om, zoals afgesproken, aan de tweede groep door te geven dat er contact was geweest met Japanse marine-eenheden. Men wist aan boord van de *Tromp* en de Amerikaanse torpedobootjagers dan ook niet wat zich eerder onder de kust van Bali had afgespeeld.[43] Dit alles leidde bij vice-admiraal b.d. mr. A.N. baron de Vos van Steenwijk, die zelf als verbindingsofficier op de *Tromp* aanwezig was gedurende de gevechtsactie, tot de volgende bespiegeling.

'Commanderende officieren toonden een grote angst, daar het betrof het gebruik maken van eigen radiozenders...Aan deze kwaal heeft m.i. ook Doorman geleden. Hij zal de Ver. Officier [verbindingsofficier] van het eskader en die weer de Vo [verbindingsofficier] van de *De Ruyter* hebben bevolen 'radiostilte' te houden, gedurende de actie. Dat hij op de H.K.S. geleerd had, dat je bij ontmoeting met de vijand allereerst een 'vijandmelding' moet uitzenden, zal hij zijn vergeten.' [44]

Nu voeren de vier Amerikaanse jagers voorop om de Japanse schepen met hun torpedo's uit te schakelen en de *Tromp*, die volgde, zou ze dan met kanonvuur "afmaken".[45]

De Japanse torpedobootjagers lagen nog op de rede van Sanoer, waar ook het overgebleven Japanse transportschip nog lag. Op 20 februari rond 01.30 uur zag één van

[35] NIMH Persoonsdossier KM 811 P.B.M. van Straelen, Brief J.A. Bientjes aan het Ministerie van Marine, 4 oktober 1946; Commissie Militaire onderscheidingen, brief J.J.G. van Voorst tot Voorst aan H.M. de Koningin.

[36] NIMH Persoonsdossier KM 811 P.B.M. van Straelen, Koninklijk Besluit 27 juni 1947.

[37] Cox, *Rising Sun, Falling Skies*, 231.

[38] Bosscher, *De Koninklijke Marine in de Tweede Wereldoorlog deel 2*, 265.

[39] Cox, *Rising Sun, Falling Skies*, 237.

[40] Ibidem, 232-233; The operations of the Navy in the Dutch Indies, 314.

[41] *The operations of the Navy in the Dutch Indies*, 317; Cox, *Rising Sun, Falling Skies*, 233-234.

[42] De Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, Nederlands-Indië I tweede helft*, 886.

[43] Historisch Centrum Overijsel, 0251.560. Vos van Steenwijk, brief van De Vos van Steenwijk aan dr. Ph.M. Bosscher, 6 januari 1986; De Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, Nederlands-Indië I, tweede helft*, 886.

[44] Historisch Centrum Overijsel, 0251.560. Vos van Steenwijk, Brief De Vos van Steenwijk aan Ph.M. Bosscher, 9 augustus 1985.

[45] De Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, Nederlands-Indië I, tweede helft*, 886.

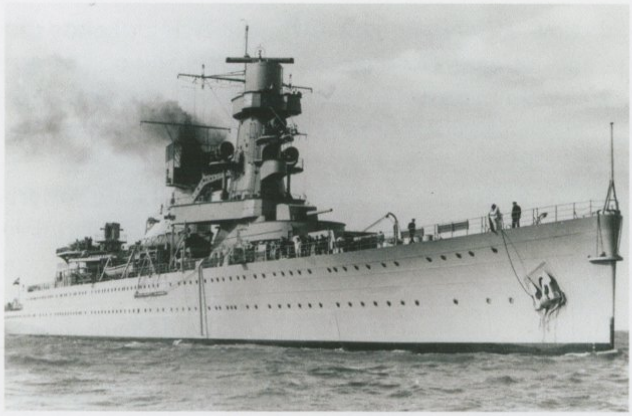

De kruiser De Ruyter, het vlaggenschip van schout-bij-nacht Karel Doorman, liep, door het snelle wegvaren, tijdens de actie geen schade op.
NIMH, Den Haag

de Amerikaanse torpedobootjagers twee silhouetten, de *Oshio* en de *Asashio*. De Amerikaanse jagers lanceerden vijftien torpedo's zonder dat die enig doel troffen.[46] Mogelijk kwam dat omdat werd uitgegaan van Japanse kruisers, waardoor de torpedo's te diep waren ingesteld.[47]
Abe ging weer over tot een agressieve defensie en de *Oshio* en de *Asashio* deden een uitval. Deze uitval resulteerde, naast schades aan beide partijen, erin dat de Amerikaanse jagers buiten de ankerplaats werden gehouden.[48] Om ongeveer 02.00 uur kwam de *Tromp* naderbij en nam de Japanse torpedobootjagers *Oshio* en *Asashio* waar. De Tromp belichtte een van de Japanse torpedobootjagers met een zoeklicht, hetwelk tot een barrage van de *Asashio* en de *Oshio* leidde. In dit duel werd de *Tromp* zwaar beschadigd, terwijl ook de *Oshio* lichte schade opliep. Inmiddels waren ook de twee teruggeroepen Japanse torpedobootjagers *Michishio* en *Arashio* weer ter plekke verschenen en mengden ook zij zich in de strijd. In het verder verwarde strijdverloop werd de *Michishio* zwaar en de USS *Stewart* licht beschadigd en spoedde de tweede geallieerde groep zich richting noordoost uit Straat Badung.[49]
Drie uur later voer de derde groep bestaande uit Nederlandse motortorpedoboten Straat Badung binnen. Deze schepen hebben geen Japanse schepen binnen lanceerbereik waargenomen en keerden uiteindelijk onverrichterzake terug naar Soerabaja.

Het resultaat van de actie

Aanvankelijk heeft men van geallieerde zijde geloofd dat deze actie een geallieerd succes was.[50] Vermoedelijk zal daar een verslag van Doorman, als eerstverantwoordelijke, aan ten grondslag hebben gelegen. 'Doorman sprak zelf in een brief van een -goed succes- dat wij in vereniging met onze USA-vrienden boekten.'[51] Helfrich liet op 21 februari aan de Bevelhebber der Zeestrijdkrachten seinen dat twee Japanse kruisers en twee jagers ernstig waren beschadigd en dat waarschijnlijk nog een Japanse kruiser was gezonken.[52] Pas na de oorlog, toen ook de Japanse gegevens bekend werden, zijn de resultaten van deze actie pas echt duidelijk geworden. Aan Japanse zijde één beschadigd transportschip, één zwaar beschadigde torpedobootjager en één licht beschadigde torpedobootjager. Aan geallieerde zijde werd de Nederlandse kruiser *Tromp* zo zwaar beschadigd dat deze naar Australië moest voor reparatie en verloren was voor de verdere strijd in Indië. De kruiser *Java* liep lichte schade op. Daarnaast zonk een Nederlandse torpedobootjager en een andere Nederlandse torpedobootjager raakte dermate beschadigd bij het aan de grond lopen dat deze nog maar 27 knopen kon lopen, hetgeen in de latere slag in de Javazee tot nadelige gevolgen heeft geleid. Tenslotte werd de Amerikaanse torpedobootjager *Stewart* zodanig beschadigd dat dit schip in Soerabaja het (drijvende) dok in moest, waar het door slecht vastzetten, om en met zware schade uiteindelijk in Japanse handen viel.
De CSF-actie in straat Badung was dan ook een zware nederlaag voor de geallieerden op strategisch, materieel en tactisch niveau. In strategische termen was Bali gevallen en daarmee was Java volledig geïsoleerd. In materiele termen hadden de geallieerden een zware nederlaag geleden. Het verlies dan wel uitschakelen van één lichte kruiser, twee torpedobootjagers en het niet meer optimaal kunnen functioneren van een derde torpedobootjager zou de uitslag van de later plaatsvindende slag in de Javazee in ernstige mate in negatieve zin beïnvloeden. In tactische termen was het een nederlaag daar in de aanvang slechts twee Japanse tor-

[46] Cox, *Rising Sun, Falling Skies*, 236-237.
[47] Kehn, *In the highest degree tragic*, 164.
[48] Cox, *Rising Sun, Falling Skies*, 238.
[49] Cox, *Rising Sun*, Falling Skies, 239-240.
[50] De Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, Nederlands-Indië I tweede helft*, 887.
[51] K.W.L. Bezemer, *Zij vochten op de zeven zeeën* (Zeist, 1956) 285; De Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, Nederlands-Indië I tweede helft*, 887.
[52] Bosscher, *De Koninklijke Marine in de Tweede Wereldoorlog deel 2*, 269.

pedobootjagers een overmachtige geallieerde aanvalsgroep onder leiding van Doorman hadden verslagen.[53]

Het zogenaamde succes en de kritiek

In ieder geval nog tot eind jaren vijftig werd de actie in de Nederlandse pers en schoolboeken als een eclatant succes beschreven. In 1952 meldde een krantenkop 'Nachtelijk zeegevecht Straat Badung werd overwinning op Japanse overmacht'.[54] Schoolkinderen leerden in 1958 nog dat de actie een enorm succes was.
De *De Ruyter*, de Java en de Tromp geven een vernietigend vuur en in korte tijd staan vele vijandelijke schepen in brand. Als een dief in de nacht verlaat de Nederlandse vloot de rede van Bali. De slag is geslagen. De Japanners weten van nu af, dat ze met de 'Tank' [Doorman] te maken hebben.[55]
In de buitenlandse literatuur werd evenwel duidelijke kritiek uitgeoefend. Zo omschreef de Engelse auteur D.A. Thomas in 1968 de actie als volgt:

What should have been a small tactical victory turned out to be a narrow escape from disaster- - with no crumbs for comfort... These (the Japanese destroyers Asashio and Oshio and the damaged Sasago Maru) were the only Japanese ships in the anchorage and by all the laws they should have been annihilated in the battle which followed because Doormans substantial force displayed – for a change – a heartening superiority in armaments....[56]

Maar zelfs in Nederland waar bijna altijd lovend over Doorman is geschreven was er kritiek. Schout-bij-nacht H.A. van Foreest en Helfrich lieten zich in 1947 in interne marine nota's kritisch uit over Doormans optreden bij deze actie. Grootste kritiekpunten waren daarbij dat de versnipperde aanvalsgolven leidden tot een verminderde concentratie en het verloren gaan van verrassing voor de achterliggende schepen. Ook kritiek dat vanaf *De Ruyter*, dus door Doorman, niet geschoten is.[57]
Met name De Vos van Steenwijk heeft zich krachtig uitgelaten in 1985 en 1986 over het optreden van Doorman. Hij was van mening dat er bij deze actie geen enkele leiding van Doorman is uitgegaan. 'Hij heeft geen kik durven geven, is bij wijze van spreken met dichte ogen langs een door CZM bevolen route gehold. "Jongens, koppen weg".'[58] Kortom van de zijde van De Ruyter ontbrak alle leiding en informatie. Was het een gevolg van gebeurtenissen als deze, dat Morison schrijft: 'American naval officers lacked confidence in Admiral Doorman's tactical ability'? [59]
De Vos van Steenwijk is van mening dat Doorman de bevelen (van Helfrich) niet heeft uitgevoerd[60] en betitelt de achteraf door Doorman gegeven verklaringen voor zijn besluiten als uit de duim gezogen.[61] 'Doorman heeft eerst van zich doen horen toen hij ver verwijderd was van Straat Badoeng, Straat Sapoedi was gepasseerd en met onbegrijpelijk hoge vaart naar Soerabaja jaagde.'[62]
Nu is het duidelijk geworden. Het aureool dat de persoon Doorman omgeeft, komt in het geding. .... Mijn vraag aan jou [De Vos van Steenwijk aan Bosscher, 1985]: wat vind jij belangrijker het aureool of de waarheid.[63]
Volgens de oud-Commandant Zeemacht was het optreden van Doorman ook de reden dat Helfrich bij de uitval die zou leiden tot de slag in de Javazee, de eskadercommandant heeft laten weten dat hij moest blijven aanvallen tot de vijand vernietigd was.[64] 'Blijkbaar was dat nodig.'[65]
Luitenant-ter-zee 1e klas J.K. Kempees, [luitenant- terzee 3e klas aan boord van de *Tromp*] was in 1948 van

[53] <http://smmlone.com/articles/badoeng.html>20-12-2014. F.C. Ramires; The fall of Bali and the naval battle of Badoeng Strait 18-20 of February 1942.

[54] 'Voorspel slag in de Javazee Nachtelijk zeegevecht in Straat Badung werd overwinning op Japanse overmacht', *Het Parool* (23 februari 1952).

[55] H. Arnoldus en P.M. Wolters, *Het heden uit het verleden Vaderlandse geschiedenis voor de Katholieke Lagere School, deel 2 vijfde leerjaar* (Apeldoorn, 1958) 133.

[56] Thomas, *The battle of the Javasea*, 141.

[57] NIMH 145 Van Foreest, map 61, Nota van de plv. chef van de Marinestaf aan de Bevelhebber der Zeestrijdkrachten en de chef Marinestaf inzake de maritieme actie in Straat Badoeng; NIMH 001 Marine Tweede Wereldoorlog, doos 38, Bc-12 Aantekening BdZ bij het voorlopig verslag van de maritieme actie in Straat Badoeng, 30-09-1947.

[58] Historisch Centrum Overijsel, 0251.560. Vos van Steenwijk, Brief De Vos van Steenwijk aan Ph.M. Bosscher, 22 juli 1985.

[59] De Vos van Steenwijk, *Het Marinebeleid in de Tweede Wereldoorlog*, 188.

[60] Historisch Centrum Overijssel, 0251.540. Vos van Steenwijk, Brief van De Vos van Steenwijk aan Ph.M. Bosscher, 7 november 1985.

[61] Ibidem.

[62] Historisch Centrum Overijssel, 0251.560. Vos van Steenwijk, Brief van De Vos van Steenwijk aan Ph.M. Bosscher, 6 januari 1986.

[63] Historisch Centrum Overijssel, 0251.540. Vos van Steenwijk, Brief van De Vos van Steenwijk aan Ph.M. Bosscher, 22 juli 1985.

[64] Historisch Centrum Overijssel, 0251.560. Vos van Steenwijk, Brief van De Vos van Steenwijk aan Ph.M Bosscher, 6 januari 1986.

[65] Ibidem.

De torpedobootjager Piet Hein, die Doorman volledig geïsoleerd liet optreden, is bij de actie in Straat Badung tot zinken gebracht. Van de 146 opvarenden konden er slecht 33 gered worden.
NIMH, Den Haag

mening dat de onderlinge informatie-uitwisseling tussen de deelnemende geallieerde schepen, ondanks dat daar voor de actie harde afspraken over waren gemaakt, volledig gefaald heeft. Hij stelt dat Doorman gezondigd heeft tegen een van de tactische grondregels van de maritieme oorlogsvoering. Ook constateert hij dat er geen goede centrale coördinatie [lees Doorman] van de aanvalsplannen van de eerste en de tweede groep heeft plaats gevonden.[66]

Conclusie

De actie van de CSF was belangrijk omdat die bij slagen een Japans gebruik van Bali door luchtstrijdkrachten tegen doelen in Oost-Java en de definitieve isolatie van Java had kunnen voorkomen. Het uitschakelen van de Japanse transportschepen met onder meer materieel en personeel van de Japanse marineluchtmacht en de beschermende oorlogsschepen mislukte echter grotendeels, met name door een slecht operationeel plan en een slechte uitvoering van dat plan door de commandant CSF Doorman. Het aantal geallieerde oorlogsschepen dat verloren ging of (zwaar) beschadigd raakte, zorgde er voor dat de CSF tijdens de latere Slag in de Javazee met een ernstig verzwakte sterkte moest opereren. De uitvoering mankeerde zoveel dat intern de KM al kort na de actie de kritiek niet onder stoelen of banken werd gestoken. Kritiek van geallieerde zijde was er eveneens vrijwel direct. Ook in latere jaren bleef er kritiek. De positieve beschrijvingen van de Slag in Straat Badung in de Nederlandse pers en in schoolboeken stopten na de jaren vijftig van de vorige eeuw dan ook vrij abrupt.

[66] J.K. Kempees, 'Lessen van de strijd om Bali 19-25 februari 1942, *Marineblad* 9 (1948) 744-748.

Geslaagd symposium Camouflage

Alle aandacht van de deelnemers aan het Symposium over camouflage

Ons vijfde lustrum was in 2021, maar corona maakte dat het geplande symposium om dat te vieren moest worden uitgesteld. Tot tweemaal toe zelfs en de beslissing om dan maar uit te wijken naar 2022 werd nog met de nodige omzichtigheid genomen. Maar gelukkig werd het overheidsbeleid rond de pandemie versoepeld. Gelukkig ook reageerden de leden positief op de oproep in een eerder nummer van dit blad. Samen met een aantal vrienden van het Nationaal Militair Museum (NMM) werd een totaal aantal aanmeldingen bereikt van in de zestig. Voldoende om het groene licht te geven.

Dankzij sprekers uit eigen gelederen en aangezochte inleiders van buiten kon een aantrekkelijk programma worden geboden over dit uit militair opzicht belangwekkende thema. De aftrap was van Liesbeth Brama met een inleiding over de ontwikkeling van camouflage in het Nederlandse leger 1914-1939. Een gedegen verhaal, dat zo in de syllabus van de opleiding van toekomstige militairen kan worden opgenomen, zoals een van de aanwezigen opmerkte. Louis Sloos behandelde daarna in een historisch overzicht de overgang van jagersgroen naar legergroen in het Nederlandse leger in de 18de eeuw. Van de historie naar de praktijk was vervolgens een boeiend exposé met als titel Camouflage en signatuurmanagement in de 21e eeuw. Spreker over dit onderwerp was Alfredo Leenderts, die als oud-militair terugblikte op zijn ervaringen in een lange periode van dienst waaronder enkele buitenlandse missies waarbij Nederlandse militairen waren betrokken. Vooral de huidige situatie met een duidelijke link naar de strijd in Oekraïne was voor aanwezigen een *eyeopener*. Dat was mede mogelijk door een bijdrage op animatiefilm van SAAB, over wat dit Zweeds bedrijf te bieden heeft op het gebied van camouflage. En om dit te accentueren was er zelfs een camouflagenet uitgerold op het podium, dat blijkens de opgedroogde bladeren en takjes die tevoorschijn kwamen

bij het uitrollen zo van een veldoefening kwam. Jacques Bartels vergastte tot slot van de ochtend de aanwezigen op een aantal historische foto´s – vervaardigd in het toenmalige Nederlands-Indië – van camouflage van schepen en een watervliegtuigen van onze eigen marine in de jaren dertig van de vorige eeuw.
De middag werd geopend met een lezing van Dirk Tang met interessant fotomateriaal van beschilderingen van oorlogsschepen om zo de herkenbaarheid te beperken met als veelzeggende titel: Dazzle Painting, een verwarrende geschiedenis. Erwin Muilwijk presenteerde, gebaseerd op jarenlange studie van het onderwerp, een bijdrage over 'Het terrein als tactisch middel van misleiding en maskering in de veldtocht van juni 1815', uitmondend in de slag bij Waterloo waar Napoleon definitief werd verslagen en voor ons werelddeel een nieuwe tijd aanbrak.
René de Graaff, werkzaam voor Staatsbosbeheer en coördinator bij het Instituut voor Natuureducatie en duurzaamheid, verzorgde een interessant intermezzo over de oerperiode van misleiding ofwel camouflage in het dierenrijk. Hij deed dit, aangevuld met zijn eigen ervaringen, aan de hand van een fraaie collectie lichtbeelden van dieren die in het wild leven in ons eigen land. En dat was zeker een welkome aanvulling op het militair getinte programma van de dag. Kevin de Joode tot slot, leverde een bijdrage over de ontwikkeling van helmen als onderdeel van de militaire uitrustig in de periode vanaf 1916 tot aan de Tweede Wereldoorlog, met als voorbeeld enkele helmen uit zijn eigen collectie.
Marslid Lex Tempelman trok daarnaast in de vergaderzaal de belangstelling voor een aantal door hem vervaardigde modellen op schaal van mitrailleurkazematten die verborgen waren of nog zijn in het Nederlandse landschap.
Dankzij de medewerking van het NMM kon het symposium worden gehouden in het auditorium, was er koffie bij ontvangst en was er, niet onbelangrijk, een goed verzorgde en geanimeerde lunch.
De teksten van de inleidingen krijgen een plaats in een jubileumboek, dat later dit jaar wordt toegezonden aan de leden van *Mars et Historia* en aan de deelnemers aan het symposium van elders, van wie er een aantal meteen lid is geworden van onze vereniging voor militaire historie.

Gespreksleider Rolf de Winter introduceert Kevin de Joode als laatste spreker over de ontwikkeling van helmen voor onze krijgsmacht.

Gastspreker Rene van der Graaff tijdens zijn interessante inleiding over camouflage in het dierenrijk.

Liesbeth Brama in overleg met gastspreker Alfredo Leenderts voor zijn inleiding over camouflage anno 2022.

Boekbespreking

Poetins leger herhaalt Duitse fouten van Barbarossa

Hitler verloor de Tweede Wereldoorlog al in de zomer van 1941

dr. Jan-Jaap van den Berg

Frans ten Kate
Hitlers aanval op Rusland. Duitsland verloor de Tweede Wereldoorlog al in 1941
Uitgeverij Walburg Pers
Amsterdam 2022
428 blz.
ISBN 9789462498440
39,99 euro.

Op 22 juni 1941 viel nazi-Duitsland de Sovjet-Unie binnen met het sterkste leger dat de wereld ooit aanschouwde. Spectaculaire overwinningen werden behaald, maar vlak voor Moskou liep de Duitse oorlogsmachine vast in modder en vrieskou, terwijl Hitlers *Wehrmacht* bijna de zege had behaald. Deze gangbare visie op 'operatie-Barbarossa' is fundamenteel onjuist. Van aanvang af was de Duitse veldtocht tot mislukken gedoemd. Daaruit volgt ook dat al tijdens die ogenschijnlijk triomfantelijke zomermaanden, en niet pas in Stalingrad, het lot van Hitlers Derde Rijk werd bezegeld. Frans ten Kate, een geschiedenisleraar uit Zeist, concludeerde dit al in 1968 op basis van een gedegen onderzoek waarvoor hij vermaarde Duitse oud-bevelhebbers als Halder en Von Manstein wist te interviewen. Recent onderzoek bevestigt zijn conclusies.[1] Terecht dat Walburg Pers nu een herziene heruitgave van Ten Kates boek op de markt brengt, cynisch genoeg op een moment dat opnieuw gevochten wordt op het slagveld van 1941. Daarbij valt op dat Rusland belangrijke lessen uit de eigen militaire geschiedenis lijkt te zijn vergeten.

Oostfront onderbelicht maar allesbepalend

De Tweede Wereldoorlog blijft als historisch onderwerp onverminderd populair. Toch is de militaire geschiedschrijving daarvan onevenwichtig. Boekenkasten zijn er volgeschreven over de aanval op Pearl Harbor, de invasie in Normandië en de luchtlanding bij Arnhem. De strijd aan het Oostfront komt er in de literatuur wat bekaaid af. Dit is verklaarbaar door het overheersende Angelsaksische perspectief, dat veel historiografie opleverde over veldslagen waarbij de Verenigde Staten en Groot-Brittannië zelf betrokken waren. Daarentegen was het zeker tot 1989 bijzonder lastig om archiefonderzoek te doen in Russische archieven, en werden de publicaties van communistische Oostblok-historici logischerwijs gewantrouwd. In de Bondsrepubliek wordt tegenwoordig veel onderzoek verricht naar nazi-oorlogsmisdaden, maar houdt nauwelijks iemand zich daar bezig met militair-tactische onderwerpen.
Hoewel de geschiedschrijving het niet weerspiegelt, is het zonneklaar dat de strijd aan het Oostfront allesbepalend was voor de uitkomst van de Tweede Wereldoorlog. Alleen op de slagvelden in Rusland zou worden bepaald of Adolf Hitler zijn hegemonie over het Europese continent zou kunnen vestigen, als basis voor de eindstrijd om de wereldmaatschappij met Engeland en de Verenigde Staten. Vanaf 22 juni 1941, de dag dat de *Wehrmacht* het Sovjet-territorium binnentrok, heeft in Rusland een oorlog gewoed die qua omvang en intensiteit alle andere strijdtonelen in de schaduw stelde. Het *Afrikakorps* waarmee Erwin Rommel roem oogstte, bestond uit honderdduizend man. Aan het Oostfront vochten dertig keer zoveel Duitsers! Het is dan ook de reusachtige en meedogenloze uitputtingsslag tegen

[1] Zie bijvoorbeeld: Jonathan Dimbleby, *Barbarossa. How Hitler lost the War*, Penguin Viking, Dublin 2021.

Verwoestingen in Mariupol, 1941.
foto archief JJ van den Berg

de Sovjet-Unie geweest die Hitlers legers uiteindelijk fataal werd. Van de naar schatting vijf miljoen Duitse militaire doden in de Tweede Wereldoorlog sneuvelden er zo'n drie en een half miljoen aan het Oostfront. De invasie in Normandië bracht ons democratie en vrijheid, maar het zijn de volkeren uit de Sovjet-Unie die nazi-Duitsland hebben verslagen. Met grootschalige materiële steun van Engeland en vooral de Verenigde Staten, inderdaad. Maar vooral ook met het bloed van Russische soldaten en burgers.[2]

Slecht stafwerk en fatale hoogmoed

Ook de Duitse legers zouden leegbloeden aan het Oostfront. En niet pas na Stalingrad. Direct al vanaf 22 juni kreeg de *Wehrmacht* te maken met forse verliezen, die onvoldoende konden worden aangevuld. In feite was de uiteindelijke ondergang al ingebakken in de strategische opzet van deze veldtocht. Operatie-Barbarossa was een onverantwoorde gok.
Dat wekt verbazing, gezien de roemruchte reputatie van de Duitse generale staf. Zeker de populaire lectuur staat vol ronkende teksten over de Pruisische militaire traditie van vakmanschap en plichtsbetrachting, die een officierskaste zou hebben geschapen van een ongeëvenaarde kwaliteit. Zelf hebben de voormalige Duitse generaals na 1945 veel bijgedragen aan dit glanzende imago, doordat een aantal van hen memoires publiceerden die soms bestsellers werden. Rode lijn in die herinneringen is de stelling dat het Adolf Hitler was die heeft gezorgd voor de Duitse nederlagen, omdat hij de adviezen en waarschuwingen van de generaals stelselmatig terzijde schoof. Dit soort beweringen, na de oorlog gedaan met wijsheid achteraf, zal trouwens mede zijn bedoeld om het eigen straatje schoon te vegen.
De meningsverschillen tussen Hitler en zijn generaals bleven binnenskamers. Aan de vooravond van Barbarossa gold Adolf Hitler voor de gewone Duiter als een welhaast onfeilbaar veldheer. De successen van de *Wehrmacht* en de *Luftwaffe* maakten wereldwijd indruk, ook bij de legerleiding in de Verenigde Staten en Groot-Brittannië. Zomer 1941 werd het Duitse leger beschouwd als het sterkste leger ter wereld.
In feite was Hitlers allesbepalende veldtocht tegen Rusland gefundeerd in roekeloos en slecht stafwerk.

[2] Zie voor een gedetailleerd overzicht van de Russische verliezen, waaruit overigens ook blijkt hoe ingewikkeld het is om tot accurate schattingen te komen: John Erickson and David Dilks (eds.), *Barbarossa. The Axis and the Allies*, Edinburgh University Press, Edinburgh 1994, 255-277.

Generaal von Cochenhausen aan het Oostfront, 1941. Von Cochenhausen was commandant van de 134e Infanteriedivisie, die deel uitmaakte van Legergroep Centrum.
foto archief JJ van den Berg

Er werden fatale fouten gemaakt bij de samenstelling van de Duitse aanvalsmacht en bij de keuze van militair-strategische doelen. Hoogmoed en zelfoverschatting – van Adolf Hitler en van zijn generaals – zorgden ervoor dat de Duitse eenheden opgezadeld werden met aanvalsdoelen die volstrekt onhaalbaar waren, gelet op de eigen sterkte en die van de tegenstander, gelet op het beschikbare materieel, en gelet op de gesteldheid van het terrein en de te overbruggen afstanden.

Klimaat en terrein

De Nederlandse krijgshistoricus Frans ten Kate deed al in de jaren zestig onderzoek naar de planning en het verloop van operatie-Barbarossa.[3] Daarmee was hij, ook internationaal gezien, een pionier. Aangezien Ten Kate in het dagelijks leven tevens aardrijkskunde doceerde, had hij een specifieke belangstelling voor de invloed van geografische, klimatologische en andere ruimtelijke factoren op het verloop van de strijd. Ten Kate liet zien dat de planning van Barbarossa ook ten aanzien daarvan akelig tekort schoot. Al eerder, tegen het einde van de Eerste Wereldoorlog (1917-1918), hadden Duitse legers grote stukken Russisch grondgebied bezet. Onder meer de veldmaarschalken Von Leeb (bevelhebber Legergroep Noord) en Von Rundstedt (bevelhebber Legergroep Zuid) hadden toen aan het Oostfront gediend. Het was veel Duitse legeraanvoerders genoegzaam bekend dat de winters in Rusland doorgaans streng waren en de temperaturen in de zomer juist flink konden oplopen. Ook wisten de Duitse plannenmakers dat het haast oneindige landschap slechts gedeeltelijk in cultuur was gebracht, met rivieren die in de halfjaarlijkse regenperiode uit hun oevers traden, waarbij de weinige wegen dan konden veranderen in modderpoelen. De kustlijn van de Oostzee buigt naar het Noorden af, zodat Rusland in oostelijke richting steeds breder wordt - een nadeel voor elke aanvaller die vanuit het Westen oprukt. Bovendien wordt de Russische verdediger geholpen door de loop van de rivieren (van noord naar zuid) en door de aanwezigheid van de haast ondoordringbare Pripjetmoerassen die de aanvaller dwingt zijn leger in tweeën te splitsen. Een ander lastigheid was nog de afwijkende Russische spoorbreedte. Versmalling van de spoorlijnen was noodzakelijk voordat de *Wehrmacht* bevoorradingstreinen naar het front kon laten rijden. Ten Kate wijst er op dat een invasie van Rusland slechts mogelijk

[3] Zie: Dr. F.P. ten Kate, *De Duitse aanval op de Sovjet-Unie in 1941. Een krijgshistorische studie*, Wolters-Noordhoff n.v., Groningen 1968.

is gedurende de vijf maanden tussen half mei en half oktober. Daarvoor en daarna komt elke opmars onvermijdelijk vast te zitten in de modder. De Duitse generale staf was zich van die tijdsklem bewust en kende het Russische klimaat en het gebrek aan wegen. De bepalende invloed van deze factoren werd echter schromelijk onderschat. Bovendien maakte het Duitse opperbevel ook een cruciale inschattingsfout ten aanzien van de gevechtskracht van het Rode Leger.

Sterkte van het Rode Leger

Sinds augustus 1939 werkten nazi-Duitsland en de Sovjet-Unie samen op basis van het Molotov-Ribbentroppact. Deze opportunistische alliantie had geen einde gemaakt aan het smeulende wantrouwen tussen beide dictaturen. Vroeg of laat zouden de twee oorlogszuchtige staten met elkaar in conflict raken. Daarover werd in Berlijn en in Moskou in principe hetzelfde gedacht.
Het Duitse opperbevel had geen hoge dunk van de gevechtskracht van het Rode Leger. Veel topofficieren waren ten prooi gevallen aan Stalins zuiveringen. Tijdens de winteroorlog met Finland hadden de Sovjetlegers vervolgens een wanprestatie geleverd. Dit bevestigde de Duitse militaire strategen in hun overtuiging dat het Rode Leger slecht geleid werd en gemakkelijk onder de voet kon worden gelopen.
Inderdaad zou na 22 juni blijken dat de Russische eenheden in een directe confrontatie met de *Wehrmacht* vaak het onderspit dolven, doordat het de angstige bevelhebbers niet toegestaan was eigen initiatief te nemen. Nadat de verbindingen met Moskou eenmaal verbroken waren, wisten veel commandanten niet meer hoe te handelen. Van een gecoördineerde verdediging, laat staan een tegenaanval, kon dan geen sprake meer zijn.
De Duitse strategen maakten echter een fatale vergissing wat betreft de totale materiële en personele sterkte van het Rode Leger. Het Duitse opperbevel had ingeschat dat het Sovjetstrijdkrachten konden beschikken over ongeveer tienduizend tanks en zo'n zesduizend vliegtuigen. Het werkelijke aantal lag meer dan tweemaal zo hoog. Daartussen zaten weliswaar verouderde modellen, maar ook moderne zware tanks zoals de KV-1 en de T-34, die - tot consternatie van de Duitse soldaten – nauwelijks uit te schakelen bleken.[4] Daar

Een tijdelijke Duitse begraafplaats in Rusland.
foto archief JJ van den Berg

[4] Van de 3500 Duitse tanks waarmee Rusland werd binnengevallen, behoorden er ruim duizend tot de verouderde modellen Panzer-I en Panzer-II. De bepantsering van de zware Russische tanks KV-1 en T-34 bleek slechts doorboord te kunnen worden met de 88 mm.-granaten van het Flak-kanon dat eigenlijk bedoeld was als luchtdoelgeschut. Zie: Ten Kate, *Hitlers aanval op Rusland*, Walburg Pers, Amsterdam 2022, 58-61.

Duitse gesneuvelden, 1941.
foto archief JJ van den Berg

Uiteenlopende typen Duitse vrachtwagens in het uitgebrande centrum van Smolensk, 1941.
foto archief JJ van den Berg

kwam nog iets bij. Hitler en zijn bevelhebbers hadden nooit verwacht dat de Sovjetautoriteiten in staat zouden blijken tot één van de meest indrukwekkende logistieke prestaties uit de moderne geschiedenis: de massale evacuatie van fabrieken vanuit het bedreigde West-Rusland tot achter de Oeral, gevolgd door een razendsnelle wederopbouw en ingebruikname aldaar. De oprukkende *Wehrmacht* vernietigde duizenden Russische tanks, maar in de tweede helft van 1941 produceerden de Russische fabrieken het indrukwekkende aantal van 4740 nieuwe exemplaren – niet veel minder dan de Duitse productie over het gehele jaar 1941 (= 5200 tanks)!

Moskou of de economie

Vanaf de zomer van 1940 begon de Duitse legerleiding plannen te maken voor een aanval op de Sovjet-Unie. De strategen waren het erover eens dat wanneer eenmaal opgerukt was tot de lijn Archangelsk-Wolga-Astrakhan, de Sovjet-Unie wel ineen zou zijn gestort, omdat dan driekwart van de bewapeningsindustrie en een groot deel van de bevolking in Duitse handen was gevallen. Over de route naar dit ver gelegen einddoel, liepen de meningen echter sterk uiteen.
Generaal Franz Halder, de chef de Generale staf, beschouwde de inname van Moskou als cruciaal.[5] Verovering van de hoofdstad zou Stalins ijzeren greep op de Sovjet-Unie doen verslappen. Bovendien was Moskou een belangrijk verkeersknooppunt. Halder verwachtte ook dat het Rode Leger de stad tot het uiterste zou willen verdedigen en dus alleen daar verslagen kon worden. Hitler relativeerde het doorslaggevende belang van Moskou. Hij wilde vooral een krachtige opmars in noordoostelijke richting (om Leningrad te veroveren) en naar het zuidoosten, om de rijke landbouwgebieden van de Oekraïne en de grondstoffen in de Kaukasus in handen te krijgen. Het verbaast niet dat de politicus Hitler een bredere blik had dan militairen als Halder en de zijnen, en meer waarde hechtte aan het veroveren van economische hulpbronnen.
Het uiteindelijke operatieplan was een wat onduidelijk compromis.[6] Met drie Legergroepen zou zowel richting Leningrad, Moskou als naar Oekraïne worden opgerukt. Ten Kate schrijft dat de koppige Halder voornemens was om het zwaartepunt van de aanval in een later stadium (nadat Smolensk veroverd was) alsnog naar Moskou te verleggen. Voor het resultaat van de veldtocht zou dit echter weinig verschil maken: het reusachtige Duitse leger was in essentie toch te zwak om de ver uiteengelegen doelen te bereiken, gezien de korte tijd die beschikbaar was, en gezien de tegenstand van het Rode Leger. In de totalitaire politiestaat van Stalin was het voor Duitse spionnen uitermate lastig om te achterhalen hoeveel parate eenheden het Rode Leger had opgesteld. De inlichtingendienst schatte dit aantal veel te laag in. Erger nog was de fatale vergissing die gemaakt werd aangaande het vermogen van de Sov-

[5] Zie: Christian Hartman, *Halder. Generalstabschef Hitlers 1938-1942*, Ferdinand Schöningh, Paderborn 2010, 207-269

[6] Ten Kate geeft aan dat het leidende beginsel van het oorspronkelijke veldtochtplan - eerst de vijandelijke parate strijdkrachten te vernietigen en daarna de *vital areas*' te bezetten - werd losgelaten. Zie: Ten Kate, *Hitlers aanval op Rusland*,. 93 e.v..

jet-Unie om geleden verliezen aan te vullen. In essentie was het Duitse aanvalsplan van Barbarossa gefundeerd in de aanname dat er weliswaar zware strijd moest worden geleverd tegen de parate eenheden die in West-Rusland stonden opgesteld, maar dat de veldtocht na deze grensgevechten in feite al beslist zou zijn. Die veronderstelling was fundamenteel onjuist.
Zeker, het was bekend dat de Sovjet-Unie 170 miljoen inwoners telde. Dat kon in theorie betekenen dat er zo'n 15 miljoen reservisten zouden zijn. De overmoedige Duitse plannenmakers gingen er van uit dat het Rode Leger over te weinig uitrusting beschikte voor dergelijke mensenmassa's, dat die eventuele reserves nauwelijks gevechtswaarde zouden hebben, en overigens ook te laat aan het front zouden arriveren omdat de Russische mobilisatie traag zou verlopen. Deze aanname verbaast, omdat Duitsland zich in 1914 al eens had laten verrassen door de onverwacht snelle mobilisatie van de Tsaristische legers.

Ruimte ruilen voor tijd

De Russische geschiedenis leert welke strategie de Russische verdediger dient te volgen tegenover elke vanuit het westen oprukkende aanvaller: 'ruimte ruilen voor tijd'. De oorlog tegen Napoleon in 1812 had laten zien dat het Russische leger uiteindelijk succes kon behalen door grote veldslagen te vermijden, tijd te winnen met vertragende gevechten, en intussen gecoördineerd terug te trekken naar het oosten. De ogenschijnlijk zegevierende vijand werd alsmaar dieper Rusland ingelokt, uiteindelijk ten prooi vallend aan 'Generaal Winter' en aan de Russische reservelegers die intussen gemobiliseerd zouden zijn.
Hitler en zijn generaals kenden hun klassieken. Om aan de tijdsklem te ontsnappen, vertrouwden ze op de bewezen tactiek van de *Blitzkrieg*. Het Rode Leger speelde de Duitsers daarbij in de kaart, door veel eenheden op te stellen in het geannexeerde Oost-Polen en in West-Oekraïne – dus vlakbij de grens met nazi-Duitsland. Sommige historici hebben gesuggereerd dat Stalin wellicht de bedoeling had om daarmee te zijner tijd zelf een aanval uit te voeren.[7] In elk geval boden de vooruitgeschoven Russische legers een niet te versmaden lokaas voor een Duitse omsingeling, nadat de pantserdivisies met tactische luchtsteun van de *Luftwaffe* eenmaal waren doorgebroken en vervolgens ver naar het achterland zouden zijn doorgestoten. Een

Duitse soldaten poseren bij een uitgeschakelde Russische T-70 tank in de omgeving van Bobruisk, 1941.
foto archief JJ van den Berg

[7] Het gaat hier om de these van een Duitse *Präventivkrieg*, die is bepleit door historici als Werner Maser en Heinz Magenheimer en die (niet verrassend) aanhang heeft in Duitse rechts-extremistische kringen.

Moeizaam ploegt een door de Wehrmacht gevorderde Franse personenbus door de Russische modder, 1941.
foto archief JJ van den Berg

groot deel van de Russische parate troepen kon dan al in korte tijd worden uitgeschakeld. Aan de Duitse infanteriedivisies de taak om de genadeklap uit te delen. De sterke tankeenheden dienden immers zo snel mogelijk verder oostwaarts op te rukken, om het momentum van de invasie te behouden en te voorkomen dat het Rode Leger de tijd kreeg een nieuwe verdediging op te bouwen.

Duitse vrachtwagens met panne.
foto archief JJ van den Berg

De gevechten vanaf 22 juni zouden de Duitse strategen gelijk geven voor wat betreft de ongeëvenaarde slagkracht van de *Blitzkrieg*-tactiek. Inderdaad stormden de pantserdivisies, met luchtsteun van de *Luftwaffe*, overal door de Russische linies en konden er, met hulp van de achteropkomende infanteriedivisies, grote omsingelingen gevormd worden waarin enorme aantallen Russische troepen kwamen klem te zitten.[8] Het bleek echter niet voldoende. Hitlers invasiemacht moest immers blijven winnen en razendsnel blijven oprukken, maar voor Stalins verdedigers was het genoeg om op de been te blijven. De *Wehrmacht* zou te gronde gaan juist door te winnen.

Verliezen door te winnen

Eigenlijk werd de Sovjet-Unie op 22 juni 1941 binnengevallen door twee Duitse legers tegelijk. Er was een ijzersterk, maar relatief klein tankleger (met zo'n 3500 tanks) dat zich krachtig een weg baande dwars door de Rode linies, plus een veel groter infanterieleger dat – niet zoveel anders dan Napoleons *Grande Armée* van 1812 – te voet moest volgen. In de zomerse hitte marcheerden de uitgeput rakende soldaten tot wel vijftig

[8] De omsingelingsslag bij Minsk leverde 300.000 gevangenen op, bij Smolensk moesten opnieuw ruim 300.000 Russen zich overgeven, en na de twee latere omsingelingen bij Kiev en Vjazma belandden nog eens in totaal 1,3 miljoen Sovjetsoldaten in Duitse gevangenschap. Daar stond hun een bitter lot te wachten.

Vrachtwagen in de modder.
foto archief JJ van den Berg

kilometer per dag, maar desondanks raakten ze hopeloos achterop bij de voortrazende tankeenheden. Daardoor moesten die pantserdivisies veelal zonder infanteriesteun het gevecht aangaan. Doorgaans werden de Russen dan met enorme verliezen teruggeslagen, ook al vochten ze vasthoudender dan de Duitse bevelhebbers hadden verwacht. Maar de zo cruciale Duitse tankeenheden incasseerden zelf toch ook telkens schade. De krijgshistoricus David Stahel heeft in zijn studie naar de opmars van Legergroep Centrum (de sterkste van de drie Duitse Legergroepen) beschreven hoe daar binnen enkele weken zeker de helft van de Duitse tanks uitviel, overigens lang niet altijd door Russische voltreffers, maar vaker vanwege de belabberde kwaliteit van de veelal onverharde wegen. In de zomerhitte ontstonden grote stofwolken die de tankmotoren lieten vastlopen. Reservemotoren moesten helemaal uit Duitsland worden aangevoerd.[9]
Uiteengeslagen Russische groepen hielden zich intussen schuil in het moeilijk toegankelijke terrein vol wouden en moerassen, waar vanuit ze (als partizanen) verrassingsaanvallen uitvoerden op de langzame Duitse infanterie-eenheden en de begeleidende paardenkarren en vrachtwagens met bevoorrading. Alleen al in de ogenschijnlijk succesvolle maand juli '41 sneuvelden 63.000 Duitse soldaten aan het Oostfront: meer dan de totale Amerikaanse verliezen in de hele Vietnamoorlog. 'We worden vernietigd door het winnen', concludeerde een Duitse bevelhebber bitter.[10]
Ver voor Moskou begon de opmars al aan stootkracht te verliezen. Nadat de zomerse overwinningen veel slijtage hadden opgeleverd, zorgden de herfstregens in september voor een modderbad waarin alles vastliep. De beroerde wegen en enorme afstanden lieten weinig heel van het Duitse wagenpark, in feite een allegaartje aan modellen van veelal Franse makelij. Het gebrek aan standaardisatie maakte de aanvoer van reserveonderdelen tot een logistieke nachtmerrie. Treinvervoer bleek geen optimaal alternatief. Het Duitse opperbevel wist dat de bredere Russische rails moest eerst moest worden versmald, en had daar ook pionierseenheden voor aangewezen. De aanpassing bleek echter gecompliceerder dan gedacht, en het terugtrekkende Rode Leger bleek bijna alle locomotieven en wagons te hebben meegenomen of vernield.

Breedte maar geen diepte

In de nazipropaganda gold de auto als trots symbool van moderne techniek, en Adolf Hitler was een hartstochtelijke autoliefhebber. Martin van Creveld, de krijgshistoricus die in zijn werk het doorslaggevende belang van logistiek beklemtoont, heeft erop gewezen dat de introductie van militaire voertuigen voor de *Wehrmacht* geen onverdeeld succes was. Auto's hadden benzine en rubber nodig dat moest worden geïmporteerd. Treinen reden op kolen, dat Duitsland uit de eigen bodem kon halen. In de voorbereiding op Barbarossa had generaal Eduard Wagner, als kwartiermeester-generaal verantwoordelijk voor de bevoorrading, gewaarschuwd dat de krappe reserves aan benzine het noodzakelijk maakten om het Rode Leger binnen vijfhonderd kilometer van de Duitse grens te verslaan. Voor een opmars verder oostelijk naar Moskou ontbrak de brandstof.[11] Een gevechtspauze was dan noodza-

[9] Zie: David Stahel, *Operation Barbarossa and Germany's Defeat in the East*, Cambridge University Press, Cambridge 2009, 212-217.
[10] Citaat van generaal Walther Nehring, commandant van de 18e Pantserdivisie, dat deel uitmaakte van Legergroep Centrum. Zie: David Stahel, *Operation Barbarossa*, 217.
[11] Zie: Martin van Creveld, *Supplying war. Logistics from Wallenstein to Patton*, Cambridge University Press, Cambridge 1977, 142-166.

Russische krijgsgevangenen in de omgeving van Kiev, 1941
foto archief JJ van den Berg

kelijk. Of het inzetten van paardenkarren, zoals Napoleon had gedaan.
De Duitse invasiemacht oogde indrukwekkend, maar was toch een leger dat vooral in de breedte en niet in de diepte was uitgebouwd. Eenmaal geleden verliezen konden nauwelijks worden opgevangen. De militaire productie van vliegtuigen, tanks en munitie lag verbazingwekkend laag, omdat Hitler daarvoor geen noodzaak had gezien en liever niet teveel had willen bezuinigen op consumptiegoederen voor de Duitse bevolking. Er waren weinig voorraden en die kwamen logischerwijs steeds moeilijker bij het front naarmate verder oostwaarts werd opgerukt. Van de 600.000 voertuigen was binnen enkele weken de helft met pech uitgevallen, terwijl ook de trekpaarden bij duizenden stierven vanwege uitputting en verkeerde voeding. Voor gesneuvelde of gewonde soldaten was nauwelijks vervanging beschikbaar. In juni trokken meer dan drie miljoen man de Sovjet-Unie binnen, waarbij er slechts geput kon worden uit een verhoudingsgewijs minimale reserve van 370.000 soldaten.[12]
Operatie Barbarossa was een aaneenschakeling van Duitse overwinningen, die uiteindelijk slechts een tactische betekenis hadden. Het strategische einddoel werd bij lange na niet bereikt: het Sovjetregime stortte niet ineen, Stalin bleef in het zadel. Terwijl de kracht van de *Wehrmacht* wegsmolt, won het terugwijkende Rode Leger aan kracht. David Stahel schrijft in zijn boek over de Duitse aanval op Moskou dat het Rode Leger, ondanks het verlies van vele honderdduizenden doden, gewonden en krijgsgevangenen, in augustus alweer een miljoen man meer had dan op 22 juni, en eind 1941 bijna acht miljoen soldaten telde (tegen 5,4 miljoen bij het begin van Barbarossa).[13]

Tot mislukken gedoemd

Deze realiteit drong nauwelijks door tot het hoofdkwartier ver achter het front, waar Hitler en zijn generale staf over kaartentafels stonden gebogen. De ingetekende frontlijn bestond in werkelijkheid niet, omdat ook (ver) achter het front nog werd doorgevochten.
Begin december stonden de uitgeputte en halfbevroren Duitse troepen dan toch voor Moskou. Ten Kate acht het onwaarschijnlijk dat de val van de hoofdstad toen nog zou hebben gezorgd voor een ineenstorting van de Sovjet-Unie. Overigens zou Moskou vermoedelijk nooit veroverd kunnen worden. Deze enorme metropool was daarvoor al teveel versterkt en zou voor de *Wehrmacht* in een 'super-Stalingrad' zijn uitgemond.
Begin december werden Hitlers legers door een onverwachte Russische tegenaanval een stuk teruggeworpen, waarna ze zomer '42 een tweede offensief ondernamen in de illusie de Sovjet-Unie alsnog te veroveren. Maar de *Führer* had zich reeds in de zomer van 1941 vertild aan het immense Rusland, dat hij binnen viel met een overmoedige strijdmacht die onvoldoende was toegerust om dit hardnekkig verdedigde en grotendeels onontgonnen land onder het juk te brengen. Toen na enkele weken geen snelle zege was geboekt, ontstond een slepende uitputtingsoorlog die voor nazi-Duitsland nooit te winnen was.

[12] Zie: Ten Kate, *Hitlers aanval op Rusland*, 54.
[13] Zie: David Stahel, *Operation Typhoon. Hitler's March on Moscow, October 1941*, Cambridge 2013, 40.

Duitse infanterie heeft zich moeten ingraven bij Jelnja (ten oosten van Smolensk) waar het Rode Leger de Wehrmacht lang wist tegen te houden, oktober 1941
foto archief JJ van den Berg

De Russische invasie van Oekraïne – historische fouten worden herhaald

De oorlog in Oekraïne vindt plaats op de oude slagvelden van de Tweede Wereldoorlog. Steden als Charkov, Kiev en Mariupol waren ook toen al het toneel van zware gevechten. Er zijn meer overeenkomsten tussen 1941 en 2022. Het Russische leger lijkt – verbazingwekkend genoeg – slecht geleerd te hebben van de eigen militaire geschiedenis. Enkele fouten die de Duitse Wehrmacht tijdens operatie Barbarossa maakte, heeft het Russische leger herhaald. Denk bijvoorbeeld aan:

- *Onderschatting van de tegenstander*. Het Russische leger heeft de vastberadenheid, de gevechtskwaliteit en de omvang van de Oekraïense strijdkrachten ernstig onderschat;
- *Overambitieuze strategische doelen*. De Russische invasie van Oekraïne leek gericht op de verovering van drie ver uiteen gelegen doelen (de hoofdstad Kiev, de oost-Oekraïense Donbas-regio en de gehele Zwarte Zeekust tot aan Odessa), waarvoor een strijdmacht van slechts 190.000 soldaten werd samengetrokken;
- *Verwaarlozing van de logistiek*. De Russische bevoorrading vindt plaats door een allegaartje aan slecht onderhouden vrachtwagens;
- *Onvoldoende beveiliging tegen partizanen*. Ook het Russische leger slaagt er niet in om de eigen aanvoerlijnen te beschermen en ziet zich geconfronteerd met hinderlagen door groepjes Oekraïense infanteristen.

Insignes voor Veilig Verkeer op het militaire uniform

Ing. Rob Kuenen

Het idee voor 'Veilig Verkeer' en het daarbij behorende 'insigne' is in 1930 geboren. In juni 1931 werd als eerste de Vereeniging voor Veilig Verkeer Amsterdam opgericht. Meteen al volgden afdelingen in andere plaatsen in het land.

Op 19 december 1931 verscheen in diverse kranten door geheel Nederland de volgende mededeling:

VEILIG VERKEER!
Het insigne voor Veilig Verkeer, zooals dat door de verschillende Vereenigingen voor Veilig Verkeer in het land thans aan de leden wordt verstrekt en hetwelk verder nog gedragen mag worden, door alle jeugdige weggebruikers, na het afleggen van het z.g. verkeersexamen. Het is uitgevoerd in rood, wit en blauw en voert als hoofdmotief den driehoek, het internationale attentieteeken op den weg en tevens het symbool der samenwerking tusschen Burgerij, Politie en Onderwijs, in de vereenigingen voor Veilig Verkeer tot stand gebracht.

In 1932, nu dus negentig jaar geleden, werd het Verbond van Vereenigingen voor Veilig Verkeer opgericht, dat bestond uit de plaatselijke verenigingen die zich gezamenlijk inzetten voor 'het bereiken van een zo groot mogelijke veiligheid voor alle weggebruikers'. Vijf jaar na de oprichting hadden zich al veertig afdelingen bij de bond aangesloten.

In 1933 werd aan ambtenaren toestemming gegeven tot het dragen op het uniform van de kentekenen en insignes die waren verleend door het Verbond van Vereenigingen voor Veilig Verkeer:

De Minister van Staat, voorzitter van den Raad van Ministers, gelet op artikel 50, derde lid, van het Algemeen Rijksambtenaren Reglement, heeft goedgevonden: vergunning te verleenen, dat door ambtenaren in dienst, of bij gekleed gaan in uniform (...) de na te noemen insignes of onderscheidingsteekenen, voorzoover betrokkenen overigens daartoe gerechtigd zijn, worden gedragen: ...

Gezien de datum ging het hierbij alleen om de examen-, politiescholen- en lidmaatschapsspelden. Niet bekend is of deze insignes toen al door geüniformeerde ambtenaren van de Koninklijke Landmacht zijn gedragen.

'Veilig Verkeer' spelden voor de 'Geen-ongelukken-wedstrijd'

Eind 1935 nam de Vereeniging voor Veilig Verkeer Amsterdam het initiatief tot een zogenaamde 'Geen-ongelukken wedstrijd voor beroepschauffeurs', waarbij een draagspeld zou worden uitgereikt aan beroepschauffeurs die een of meer jaren achtereen schadevrij hadden gereden. Na vijf jaar veilig rijden zouden de actieve veilig rijden propagandisten in het bezit komen van een zilveren embleem en na tien jaar zonder ongelukken te hebben gereden zouden zij een gouden insigne met oorkonde ontvangen.

De minister-president had in mei 1935, onder intrekken van zijn eerdere beschikking, vergunning verleend dat ambtenaren in dienst of in uniform, behalve het oranje of de nationale kleuren, de insignes of onderscheidingstekenen, voor zover betrokkenen daartoe gerechtigd waren, mochten dragen:

- de kenteekenen en insignes, verleend door het Verbond van Vereenigingen voor Veilig Verkeer.

'Veilig Verkeer' spelden voor de 'Aktie Veilig Rijden'

Na de oorlogsperiode, op 1 oktober 1949, startte in Nederland de doorlopende wedstrijd in veilig rijden voor beroepschauffeurs. Doel van de aktie was om chauffeurs te stimuleren veilig te rijden door hen die één of meerdere jaren achtereen veilig hadden gereden zonder brokken en zonder ongelukken te maken die aan eigen schuld of nalatigheid te wijten waren, een AVR-draagspeld uit te reiken. De deelnemers aan de aktie waren herkenbaar aan de bedrukte aluminium

driehoek (zijden van 15 cm) op hun voertuig met de tekst 'DEELNEMER / WEDSTRIJD VEILIG RIJDEN'. De actie Veilig rijden door beroepschauffeurs had groot succes, mede omdat het diploma (voor 1 jaar veilig rijden) gold als certificaat voor twee jaar „schadevrij" rijden; een eis die de Contactcommissie Chauffeurs Vakbekwaamheid voor haar diploma's B en C stelde.

Op 25 november 1959 werd de eerste 'zilveren' speld met cijfer 10 uitgereikt.

Met een wijziging van de Statuten heeft het Verbond voor Veilig Verkeer in mei 1969 een andere naam gekregen en wel Veilig Verkeer Nederland. In deze naam wilde men de nieuwe structuur, waarbij het verbond geen overkoepeling meer zou zijn, maar een zelfstandige organisatie met afdelingen, tot uitdrukking brengen.

De insignes, verleend door het Verbond van Vereenigingen voor Veilig Verkeer, gedragen op het militaire uniform

De minister van Defensie bepaalde bij Ministeriele Beschikking van 2 juli 1960:

Draagspeld Bond voor Veilig Verkeer.
Het is aan militairen toegestaan de draagspeld, uitgereikt door de Bond voor Veilig Verkeer, op de uniform te dragen, indien en voor zolang zij tot het dragen daarvan gerechtigd zijn en onverminderd de bepalingen, welke in het algemeen gelden met betrekking tot het dragen van draagspelden. Het embleem wordt gedragen op de jas-DT en het jak-VT en wel op het midden van de zichtbare plooi van de linkerborstzak.

Gezien de datum 1960 en de door Talens[1] afgebeelde speld - driehoek met cijfer 1 - gaat het hier (specifiek) om de actie veilig rijden. De speld voor het verkeersexamen (voor de hoogste klassen van de lagere scholen) werd niet binnen defensie gebruikt.
Het model van het insigne voor deze wedstrijd is nog wel een aantal malen gewijzigd, en het werd ook bij diverse leveranciers vervaardigd (Koninklijke Begeer, W. van Veluw, Venrooy).

In 1996 werden door VVN nieuwe spelden ontworpen voor de Actie Veilig Rijden (AVR). Het betrof de uitvoering met de letters AVR met een kleine lauwertak erboven waarin een cirkel met het aantal schadevrije jaren. Er waren 2 uitvoeringen: gesloten letters (cijfer 1/m 46, met uitzondering van de lustrumjaren) en openge-

[1] Martien Talens, *Uniformen en emblemen van de Koninklijke Landmacht vanaf 1912*, Brabantia Nostra, Breda, 1985 279

werkte letters (de lustrumjaren 5-10-15-20-25-30-35-40-45). De insignes werden geleverd in verzilverde uitvoering en waren voorzien van een lange steekspeld. De insignes waren bij aflevering op een kartonnen kaartje gestoken en verpakt in een gripzakje.

De spelden zijn in dit model tot en met het jaar 2010 vervaardigd bij de firma Venrooy Goud- en Zilverindustrie BV te 's-Hertogenbosch. Tegen meerkosten konden bedrijven andere bevestigingen (bijvoorbeeld als dasspeld) bestellen, of met extra toevoegingen (steentje). Defensie heeft dat voor zover bekend niet gedaan.

In mei 2000 was de Verenigde Verkeers Veiligheids Organisatie 3VO ontstaan door een fusie van Veilig Verkeer Nederland, de Stichting Kinderen Voorrang! en de Vereniging voor de Bescherming van de Voetganger. Ook 3VO reikte ook de bovenstaande AVR spelden uit. Ter verduidelijking van de doelstelling veranderde de organisatie in 2005 haar naam in 3VO voor Veilig Verkeer.[2] Per 1 september 2006 werd besloten om voortaan weer door te gaan onder de naam Veilig Verkeer Nederland, omdat deze de meeste bekendheid bij het grote publiek genoot.

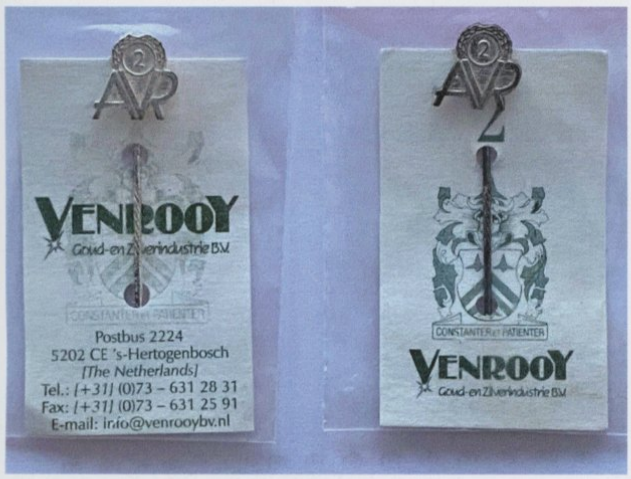

Vanaf 2010 is de Actie Veilig Rijden overgegaan in VeiligRijden.nu. Door VeiligRijden.nu werden alleen insignes uitgereikt op de jaartallen 5-10-15-20-25-30-35-40. Alle insignes werden uitgevoerd met korte speld met knijpsluiting, maar er is wel verschil in materiaal:

- 5-10-15-20: brons
- 25: eerste gehalte zilver (925/000)
- 30: eerste gehalte zilver/verguld (925/000)
- 35: eerste gehalte zilver/verguld (925/000) met saffier
- 40: eerste gehalte zilver/verguld (925/000) met briljant

Het programma VeiligRijden.nu stimuleerde chauffeurs op een positieve manier om veilig te rijden. Reden zij schadevrij, dan kregen ze daarvoor een oorkonde en een cadeau. Veilig en verantwoord rijgedrag werden zo beloond. Zo'n 200 bedrijven en ruim 8000 chauffeurs zetten zich op deze manier al op een maatschappelijk betrokken manier in voor verkeersveiligheid. Dit waren grote en kleine bedrijven afkomstig uit bijvoorbeeld de transportbranche, vuiltransport en het openbaar vervoer. Helaas bouwde VVN in 2022 het programma VeiligRijden.nu af en stoppen ze daarmee per 2023, omdat bedrijven in toenemende mate verkeersveiligheid opnemen in hun bedrijfsvoering.

Omdat de draagspeld niet meer in het kledingvoorschrift staat, mag de speld feitelijk niet meer door militairen op hun uniform worden gedragen. Of de toestemming formeel is ingetrokken is, is niet bekend.

[2] Een bijkomstig punt is dat men zo de verwarring met Afvalverwerking Rijnmond, dat dezelfde afkoring AVR gebruikte, kon vermijden.

10
VEILIG VERKEER